

Kan EU være demokratisk? Politisk identitet og legitimering i en ny tid (1)

De fleste jeg kjente (og kjenner) var motstandere av norsk EU-medlemskap. Jeg var derimot for, om ikke av de samme grunnene som flertallet av EU-tilhengere. Verdimessig var jeg enig med mange av motstanderne, de trakk bare feil konklusjon. Det var moro å jobbe med denne boken, og å oppdage hvor uenige det gikk an å være når man var så enige.

Kan EU være demokratisk?

Politisk identitet og legitimering i en ny tid

Thomas Hylland Eriksen, Nina Græger, Tore Myhre og Janne Haaland Matlary

Ad Notam Gyldendal 1994

Thomas Hylland Eriksens bidrag:

[Kapittel 1: Politisk og kulturell identitet](#)

[Kapittel 2: Nye former for politisk identitet i Europa og Norge?](#)

1. Politisk og kulturell identitet

Innledende bemerkninger

Hva slags innhold kan en felles europeisk identitet ha? Spørsmålet blir stilt i forbindelse med den fortløpende integrasjonsprosessen i EU, og svaret er faktisk: Nær sagt hva som helst. I likhet med "Norge" og andre nasjoner, er "Europa" et menneskeskapt begrep, ikke et naturlig fenomen. Forestillingen om et europeisk identitetsfellesskap er en ideologisk forestilling; i likhet med andre ideer må den skapes og vedlikeholdes for å eksistere. Derfor må vi avfinne oss med at Europa er en idé, en konstruksjon, som det hefter flertydighet ved. Europeiske synspunkter på Europa spenner fra en total, avvisende moralsk kritikk som identifiserer verdensdelen med massakrer, rasisme og økologisk fordervelse, til en eu(ro)forisk begeistring som vektlegger antikkens kunst og filosofi, humanismen, individets rettigheter og fremskrittet.

Det er i en viss forstand absurd å hevde, slik enkelte EU-historikere gjør, at Irland og Hellas har felles historie og kultur mens Hellas og Tyrkia ikke har det. De geografiske grensene for kontinentet har aldri vært sammenfallende med relevante kulturelle grenser, og "det greske mirakel" -- i mange øynes selve Europas vugge -- utspilte seg rent faktisk ved det østlige Egeerhavets tre kyster -- som i dag regnes som deler av tre ulike kontinenter. Slike faktorer er det nødvendig å ta hensyn til i enhver studie av forestillinger om det felles europeiske.

Videre kan verken språk eller religion strengt tatt brukes som grensemarkører for Europa: Det finnes europeiske folk som ikke snakker indo-europeiske språk og vice versa, og det finnes både kristne og ikke-kristne både innenfor og utenfor Europa.

Humanismen, selvkritikken og menneskerettighetene er virkelig europeiske oppfinnelser. Men står det egentlig bedre til med disse verdiene i Europa enn andre steder? Ville det ikke være usolidarisk av europeere å hevde eksklusiv opphavsrett til verdier som deles av mennesker også i andre verdensdeler, spesielt når man går inn for at disse verdiene skal være universelle?

Hva med fascismen og marxismen -- er de typisk europeiske? Det er de definitivt. Marxismen synes å representere både det mest storartede og det mest grusomme og dehumaniserende ved vår nære fortid. Den kan både ses som humanismens høyeste stadium og som et politisk torturredskap.

Er parlamentarisk demokrati og byråkratisk rasjonalitet europeiske oppfinnelser? Kanskje det, men dersom de skal være kriterier på europeisk identitet, risikerer vi at blant annet Sør-Afrika etter hvert må defineres som europeisk, og at New Zealand allerede er verdens mest europeiske land.

Vi har imidlertid også hjemmel i kolonihistorien for å definere det europeiske på bakgrunn av hudfarge eller utseende, noe som blant annet vil utelukke en del minoriteter.

Alle fellesskap bygger på ekskludering av "de andre", men det finnes grader av lukkethet og åpenhet. I Europas historie finnes eksempler på både tolerant åpenhet og etnofascistisk eksklusjon, og man vil ha historisk dekning både for å definere Europa som en "festning" og som en "sil". Det er like "typisk europeisk" å massakrere, hjernevaske eller utestenge minoriteter og utlendinger, som det er å beskytte dem og knytte forpliktende kontakter med dem.

Alle disse Europa-definisjonene finnes det en slags historisk dekning for, selv om de motsier hverandre. Kanskje er det dypest sett i disse tvetydighetene og motsigelsene at det felleseuropeiske finnes?

* * *

Europa mot årtusenskiftet: Ensretting og fragmentering

"Folk i ulike områder fortsetter å ytre forskjellige lyder, men de sier stort sett de samme tingene," sa professor Ernest Gellner på et seminar i London tidlig på nittitallet. Med dette mente han at selv om kulturelle uttrykksformer og språk vedvarte å være forskjellige, er de nå, i modernitetens og globaliseringens tidsalder, forbundet gjennom en felles grammatikk eller kulturell logikk, som har skapt en situasjon der kulturelle forskjeller er langt mindre betydelige enn de tidligere har vært.

I tråd med denne tankegangen hevdet idéhistorikeren Francis Fukuyama, som var ansatt i Bush-administrasjonen, at historien er slutt i hegeliansk forstand; at det ikke lenger finnes dype ideologiske motsigelser i verden. Ifølge Gellner og Fukuyama nærmer vi oss avslutningen på en storslagen, global *kulturell homogeniseringsprosess*. Moderniteten har seiret, hevder de. Vi blir likere og likere over hele verden. Vi tilegner oss samme type kunnskap på skoler fra Nordfjord til Nauru, konsumerer varer hentet fra det samme verdensmarkedet, og forholder oss til arbeidsmarkeder som har grunnleggende fellestrekk. De radikale kulturelle forskjellene som kulturforskningen tradisjonelt har sett det som sin viktigste oppgave å gjøre rede for, er nå forsvunnet, mener Gellner, Fukuyama og deres likesinnede. I Vest-Europa fremskyndes denne globale prosessen gjennom den standardiseringen

som følger av felles politisk og økonomisk planlegging innen henholdsvis EU og EØS-området.

Samtidig foregår det imidlertid en kontinuerlig *differensiering*, eller identitetsmessig oppsplitting, innenfor moderne samfunn. Det er denne spenningen mellom tiltagende kulturell *likhet* på den ene side, og fremveksten av nye kulturelle *forskjeller* på den annen side, som er karakteristisk for vår tids dynamikk i europeisk kultur og identitet.

Dagens uoversiktelige situasjon i Europa preges av *forhandling om identitet*; en situasjon der det er usikkert hvilken identitet som skal danne grunnlaget for politiske fellesskap. I Sentral- og Øst-Europa har store grupper grepet til etniske identiteter som sine dypeste grunnlag for tilhørighet og politisk lojalitet etter at de gamle regimene falt, og i Vest-Europa pågår nøyte planlagte forsøk på å utvikle overnasjonale former for politisk og kulturell identifikasjon. Akkurat som i øst før Murens fall, ser vi i vest tildels sterke motreaksjoner mot forsøkene på å skape en felleseuropeisk identitetsfølelse. Som i Øst-Europa møtes slike utspill med protester og appeller til kulturell egenart, unik historie og politiske suverenitetsprinsipper.

Som i Øst-Europa, er det imidlertid også mange vesteuropeere som har oppdaget at nasjonalismens kart ikke nødvendigvis stemmer med terrenget. Derfor har "regionalistiske" og etniske tendenser begynt å komme til syne innen det flernasjonale EU -- ofte i opposisjon til staten, men også i opposisjon til Brussel, representert ved Europakommisjonen og Europaparlamentet. Ett eksempel er de franske bøndenes sterke protestbevegelser mot strukturendringene i jordbruket; et annet er de regionalistiske bevegelsene blant annet i spansk og fransk Katalonia; et tredje kan være den italienske Lega Nord, som går inn for en oppsplitting av Italia.

De to prosessene -- de østeuropeiske regimenenes fall og forsøkene på tettere integrasjon i EU -- har til sammen skapt en usedvanlig åpen situasjon med henblikk på enkeltindividets tilhørighet. Er man europeer, basker eller spanjol, eller går det an å være alle tre? Tilhører man småborgerskapet, den polske nasjon eller den jødiske diaspora? Eller er man dypest sett verdensborger? Denne type spørsmål finnes det ingen "objektive" svar på, ettersom identitet -- tilhørighetsfølelse i vid forstand -- defineres *innenfra*, av dem den gjelder for. Av samme grunn kan identiteten heller ikke forandres ved dekret; nye former for identifikasjon kan ikke vedtas av noe parlament, ettersom slike vedtak vil bli møtt med protester og motreaksjoner dersom de ikke har folkelig appell. Dette var lærdommen fra både Sovjetunionen og Jugoslavia, hvor sentralmaktene forsøkte å overbevise sine befolkninger om gyldigheten av en felles, ikke-etnisk, statsborgerskapsbasert identitet. Ettersom staten og det den i folk flests øyne representerte manglet legitimitet, reagerte store deler av befolkningene stikk motsatt av makthavernes intensjoner. De *styrket* sin etniske identitetsfølelse i stedet for å gi avkall på den. Situasjonen i Vest-Europa, hvor sentraliserte forsøk på å skape en ny type felleskapsfølelse er blitt møtt av styrkede lokale identitetsbevegelser (stort sett av etnisk eller nasjonalistisk art), kan tolkes etter det samme skjemaet.

Imidlertid kan politiske og økonomiske makthavere legge grunnlaget for utviklingen av felles identifikasjon ved å tilby goder som legitimerer et slikt fellesskap, selv om de aldri kan tvinge en befolkning til å tro på den. Dersom en stat eller annen sentralmakt for eksempel utbetaler trygd, tilbyr arbeid og utdanning, holder sykehusene i stand og tømmer søppelet til innbyggerne, stiger sannsynligheten for at menigmann vil utføre plikter som blir pålagt ham av sentralmakten, som dermed har legitimert seg gjennom effektivitet og ytelser. Politisk legitimitet forutsetter en rimelig balanse mellom borgernes rettigheter og deres plikter.

Svingningene mellom utviskning av visse grenser og fremveksten av andre kan betraktes som en type bølgebevegelser. Alle grupper synes å lete etter det "naturlige" balansepunktet mellom isolasjon og kontakt med andre; man krever på samme tid retten til fellesgoder og kontakt, og retten til eksklusivitet. Nøyaktig hvor dette "naturlige" punktet befinner seg, varierer.

I dagens usikre situasjon kan ikke nasjonalstaten lenger tas for gitt som fremste politiske maktfaktor. Dels skyldes dette dramatiske politiske endringer i vår nære fortid (særlig i Sentral- og Øst-Europa, men også i og med opprettelsen av Den europeiske union); dels skyldes det globaliseringen av økonomien, som gjør at nasjonalstater ikke lenger kontrollerer avgjørende økonomiske forhold; dels skyldes det migrasjon og globaliseringen av kultur, som har skapt en situasjon der det er blitt vanskelig å hevde at bare mennesker "med samme kultur" lever innenfor en stat.

Kartet kan tegnes på nytt; de politiske fellesskapenes grenser kan trekkes opp på nytt. Om staten får mindre betydning innen EU, kan baskernes identitetsmessige grenser kanskje trekkes omkring et udelt Baskerland både på spansk og fransk side uten at de dermed må erklære en ny stat, og byborgere i Danmark vil kanskje kunne realisere et sterkere fellesskap med byborgere i Tyskland enn med bønder i Danmark uten at det skaper uoverstigelige politiske problemer.

De respektive politiske situasjonene i Øst- og Vest-Europa har i denne forstand viktige fellestrekk, selv om prosessene får svært ulike uttrykk. Et bilde på parallellene kan være tragedien i Jugoslavia, "landet mellom øst og vest", som ble revet i filler av motsigelsene mellom etniske nasjonalismer og overnasjonal føderalisme, mellom markedsliberalisme og sentral planlegging, mellom by og land, og mellom parlamentarisme og ettpartisystem. Lignende motsigelser finnes igjen i hele Europa,

selv om det bare er i Jugoslavia at de har medført omfattende vold. En annen viktig forskjell, som er interessant når vi ser på EU som et politisk identitetsprosjekt, har å gjøre med forholdet til etnisk nasjonalisme. Østeuropeiske identitetsbevegelser er stort sett etnisk nasjonalistiske. De vektlegger den legitime politiske enhetens felles opprinnelse og felles kultur. De vesteuropeiske ligner, unntatt på ett punkt: De går ikke inn for etnisk rene stater. EU gir nemlig løfter -- som ikke nødvendigvis vil bli innfridd -- om mulige alternative politiske organisasjonsformer. Spørsmålet om et folkeslags være eller ikke være som kulturbærende gruppe, oppfattes altså ikke lenger som identisk med spørsmålet om man får sin egen stat eller ikke. Kanskje lar det seg gjøre å forene kulturell nasjonalisme med politisk kosmopolitisme innen unionen? Dette er ett av de sentrale spørsmålene som vil bli tatt opp i det følgende.

Nesten uansett hvilke former de antar, vil nye europeiske identiteter måtte forholde seg til -- enten forsone seg med eller bekjempe -- etnisk nasjonalisme. Fremdeles synes den nasjonale tilhørighet å være grunnleggende som ankerfeste for de fleste vesteuropeere, selv om den trolig vil spille mindre rolle i fremtiden. Ettersom det verken synes mulig eller ønskelig å utradere etniske eller nasjonale skiller i Europa, synes EUs eventuelle politiske legitimitet å hvile på muligheten av å *skille mellom kulturell og politisk identitet* blant folk flest. Kulturell identitet viser her til den samhörighetsfølelsen som skyldes en sterkt opplevd forestilling om felles historie og kultur. Politisk identitet viser til den samhörighetsfølelsen som skyldes erkjennelsen av et behov for felles løsninger på felles problemer. Dette skillet er sentralt.

Identitet

Identitet er, i likhet med kultur, etnisitet og nasjon, et komplisert ord med mange betydninger. Derfor må vi snevre det inn for våre formål. Ordet betyr "å være det samme som seg selv", men det betyr samtidig det motsatte av "forskjell". Ordet

handler med andre ord om likheter og om forskjeller. Sosial identitet er synonymt med gruppetilhørighet, og kulturell identitet betyr at man oppfatter seg selv som kulturelt lik med andre som deler denne identiteten. Kulturell identitet betyr altså ikke først og fremst at de som deler identiteten "har samme kultur", men at de subjektivt opplever det slik og følgelig gjør symbolske markeringer av likhet innad og grenser utad.

På åtti- og nittitallet er identitet, i likhet med etnisitet, gått inn i mange språk i verden. Faktisk er begrepet nytt, ikke bare i dagligtalen, men også i samfunnsvitenskapen. Det moderne begrepet om *sosial identitet* ble trolig først brukt av sosialpsykologen Erik H. Erikson i 1950, men ble alminnelig i akademisk sammenheng først på åttitallet.

Over hele verden er det for tiden en voldsom folkelig interesse for å definere ens egen sosiale og kulturelle identitet, vise hvorfor den er unik og hvordan den er forskjellig fra andre identiteter. Fra urbefolkningen på Hawaii, indianske organisasjoner i Nord-Amerika og vestindere i England til nordmenn, tyskere, tsjekkere og serbere arbeider omfattende sosiale og politiske bevegelser for å gi den kulturelle identitet et éntydig innhold, klare grenser og en verdig patina. Dette er en utvikling som ikke ble forutsett av samfunnsteoretikerne som virket i første halvdel av dette århundret. De trodde snarere at modernisering og industrialisering ville svekke den etniske gruppefølelsen og at individualismen ville jevne ut -- *homogenisere* -- motsetningene mellom etniske grupper. I stedet er det altså nøyaktig det motsatte som skjer: Gruppene blir seg mer og mer bevisste sin identitet, og arbeider hardere og hardere for å styrke den.

Denne misforståelsen, som fremdeles er ganske utbredt, bygger på antagelsen om at etnisitet og nasjonalisme er "tradisjonelle" og gammeldagse fenomener som vil bli

utradert når samfunnet blir moderne. Det har ofte vist seg å være nøyaktig motsatt. Etnisitet og nasjonalisme er *moderne* fenomener; de er ektefødte barn av moderne samfunn, og blir gjerne viktigere jo mer kontakt folk får med andre og jo kulturelt likere de blir. Det er ingen tvil om at nordmenn har oppdaget nye sider ved egen kultur etter at det begynte å komme ikke-europeiske innvandrere til landet og vice versa; det er ganske mange tyrkere i Oslo som var religiøst passive og lite kulturelt selvbevisste i Tyrkia, men som nå er dypt engasjert i å bevare sin tradisjon. Etnisitet og nasjonalisme stimuleres altså av kontakt, ikke av isolasjon.

En generell regel om sosiale grupper kalles av og til *Simmels lov* etter sosiologen Georg Simmel (1858--1918). Den går ganske enkelt ut på at en gruppes indre samhold øker med det ytre press. Jo mer truet gruppen opplever seg, desto mer opptatt blir medlemmene av å styrke den. Dette prinsippet kan bidra til å forklare dagens politiske situasjon, hvor grupper overalt i verden kappes om å definere sine grenser, sin kultur og seg selv. På ett plan trues gruppens grenser i og med globaliserings- og moderniseringsprosesser som fører til kulturell utjevning; på et annet plan styrkes de. Samtidig kan det ofte være et springende punkt hvilken gruppe som skal styrkes, ettersom vi alle deltar i flere grupper og det ikke er opplagt hvilken av dem som skal være den viktigste. Nasjonen er bare en av flere mulige måter å begrepsfeste sosial identitet på. Klasse og kjønn er også viktige, og det finnes flere.

Åpne og lukkede identitetskategorier

Etniske grupper er fellesskap som anser at de har felles kultur og felles opprinnelse. Etnisitet kan følgelig defineres som en type fiktivt eller metaforisk slektskap. Som regel er etniske grupper mer eller mindre *endogame*, det vil si at medlemmene vanligvis gifter seg innen gruppen. Her er det imidlertid viktige gradforskjeller, og det er opplagt at ingen etniske grupper alltid følger en slik regel i praksis. Om man tar

jødene som eksempel, er det lett å se at østeuropeiske jøder ser omtrent ut som østeuropeere, mens jøder som har levd i arabiske land ser omtrent ut som arabere. Rent faktisk har det vært mange jøder som har fått barn med ikke-jøder.

Videre er det en viktig forskjell mellom grupper det er mulig å bli medlem av, og grupper som er lukkede for utenforstående. I mange muslimske grupper er det lett for utenforstående å bli tatt opp i fellesskapet; det er nok å omvende seg til islam. Og hos kreolene på Mauritius, som er av afrikansk og blandet avstamning, kan man bli medlem av gruppen dersom man lever som kreol. Et ekstremt tilfelle av åpenhet er trolig bedaminene på Ny-Guinea, hvor utenforstående kan bli slektninger med lokalbefolkningen, og dermed medlemmer av deres fellesskap, ved å spise samme mat.

Vanskeligere er det å bli medlem av grupper som bygger sitt fellesskap på en forestilling om blodsband og biologisk slektskap. Man blir for eksempel ikke etnisk kroat av å leve i Kroatia, men bare om ens far er kroat. Tilsvarende er det svært vanskelig å bli regnet som tysker selv om man lever som en tysker i Tyskland, hvis ens forfedre ikke var tyskere. Det finnes tusener av barn og barnebarn av innvandrere i Tyskland som har tysk som morsmål og som aldri har bodd noe annet sted enn i Tyskland, men som likevel både har problemer med å få statsborgerskap og -- i enda større grad -- å bli regnet som tyskere. De *ser ikke tyske ut*. Omvendt finnes det mange mennesker av tysk avstamning som lever andre steder, blant annet i Kasakstan, Ukraina og USA, som ikke lenger snakker tysk, men som like fullt regnes som en slags tyskere.

Gruppers åpenhet og lukkethet er *relativ* og ikke absolutt; det finnes knapt en etnisk gruppe i verden som er helt lukket eller helt åpen for medlemskap. Videre kan

åpenhet og lukkethet være viktig på forskjellige måter. Det finnes grupper som er kulturelt åpne men sosialt lukkede; det vil si at de er mottagelige for kulturell påvirkning utenfra, men ikke tillater utenforstående å bli medlemmer av gruppen.

Noen fellesskap avgrensner seg ved å henvise til felles avstamning, mens andre gjør det ved å henvise til at de lever på samme sted. Begge vil bygge sine fellesskap på en forestilling om varierende grad av felles kultur, men begrunnelsene er forskjellige. Denne distinksjonen tilsvarer skillet mellom det *etniske* og det *territorielle* nasjonsbegrepet, som vi skal komme tilbake til.

Trenger mennesker en identitet?

Det er en vanlig oppfatning innenfor etnisk baserte fellesskap at mennesker har et dypt, mer eller mindre medfødt behov for "dype røtter" og en fast kollektiv identitet. Er det tilfellet at vi har slike dype behov?

Forskningen om "annen- og tredjegerasjons innvandrere", det vil si barn og barnebarn av innvandrere, har for en stor del fokusert på identitetsproblemer. For hvem er jeg, dersom mine foreldre er pakistanere og jeg selv er oppvokst i Norge, har to morsmål og "lever i to verdener"? Er jeg da norsk eller pakistansk? Forskning om identitet og tilhørighet har vist at denne opplevelsen ikke er naturgitt, men oppstår i et bestemt sosialt klima hvor historie, "røtter" og fast kulturell identitet oppfattes som viktig for den menneskelige tilværelse.

Hvorfor skulle det være så viktig for et menneske å "ha en kultur" i betydningen en fast avgrenset, historisk rotfestet kulturell identitet? Det snakkes i denne sammenheng ofte om psykologiske behov for stabilitet og sosiale behov for fast

gruppetilhørighet, men det er sjelden at slike påstander blir skikkelig begrunnet. Dessuten er det ingen grunn til å anta at eventuelle psykologiske og sosiale behov for tilhørighet og trygghet utelukkende kan tilfredstilles ved at alle og enhver "har en kultur". Mennesker kan meget vel føle trygghet og sikkerhet på seg selv uten å ha en fast forankring i en nasjonal kultur. Det er derfor mulig at det største problemet for dem som "lever i to kulturer" består i at en samlet offentlighet avkrever dem en "kulturell identitet".

Mange tenker seg videre gjerne at de ulike kulturelle identitetene har etniske navn (for eksempel norsk, dansk, samisk, britisk osv.), og at de er klart avgrensede i forhold til hverandre. Terrenget har vist seg å være mer komplisert. Og sett at Salman Rushdie har noe rett når han hevder at det er trær, og ikke mennesker, som har røtter? Dersom man kommer til at det faktisk er nødvendig for mennesker å ha en personlig identitet for å føle seg i balanse, trenger denne likevel ikke å være det samme som en etnisk eller nasjonal identitet. Det har vist seg at det er fullt mulig å være trygg på seg selv og sine verdier, normer osv. uten at man nødvendigvis knytter dem til en etnisk merkelapp.

Nivåer av identifikasjon

Identifikasjon er *situasjonell, relasjonell og kontekstuell*. Det vil si at enhver person skifter identitet i ulike situasjoner og i ulike typer av sosiale relasjoner. Et forslitt, men instruktivt eksempel er at nordmenn sjelden er utpreget opptatt av å være norske i Norge, men at de blir erkenorske så snart de krysser svenskegrensen fordi de da kontinuerlig sammenligner seg med svenskene. I Sør-Europa blir de kanskje først og fremst oppfattet som skandinaver, og på en stillehavsøy som Tikopia blir de europeere ettersom skillene mellom de ulike europeiske landene ikke gir mening der. For sydeuropeere er det ellers vanskelig å se noen klar forskjell på de skandinaviske

landene, men det er sannsynligvis riktig at de fleste nordmenn føler et lite stikk i hjertet når de møter utlendinger som tror Norge er en by i Sverige. På tilsvarende vis har skandinaver skapt begreper som *Syden* og *innvandrerkultur*, som slår pakistanere i hartkorn med blant andre vietnamesere, chilenerne og somaliere. Begrepene Syden og innvandrerkultur er en del av vårt eget kulturelle repertoar, og har lite å gjøre med dem de angivelig handler om.

Det *relasjonelle* aspektet ved identifikasjon er også opplagt, men ikke mindre interessant å se nærmere på. Hvis de sammenligner seg med russerne, oppfatter esterne seg som et høyt sivilisert, velorganisert og nærmest nordisk folk med orden i regnskapet og demokratiske verdier. Sammenligner de seg med svensker og finner, oppdager de derimot at de fremstår som halvrussere; som underutviklede, desorganiserte og gammeldagse. En nordindisk brahmin som ankommer Oslo kan likeledes bli sjokkert over at mange nordmenn klassifiserer ham sammen med bønder fra pakistansk Punjab (som "ikke-hvit innvandrer"), mens han selv har vært vant til å tenke på seg selv som et forfinet medlem av den høyeste kasten i India. Generelt tenker ikke indere og pakistanere på seg selv som "svarte", iallfall ikke før de kommer til Europa.

Gruppedannelse kan bare skje ved at det opprettes grenser. Hva som avgrenses, og hvor grensen går, er imidlertid et åpent spørsmål. I ganske mange situasjoner går grensen ved en aldersgrense ("Stol ikke på noen over tredve!") eller en kjønngrense. De fleste unge menn oppfører seg annerledes overfor sin bestemor og overfor kameratene, og ofte skjer det en merkverdig endring i stemningen når det kommer en kvinne inn i et rom hvor det sitter fem menn og prater over et glass. Denne typen omskiftelige avgrensninger foregår kontinuerlig og gjør hver og én av oss til medlemmer av en mengde grupper som er dannet på vidt forskjellige grunnlag.

Nordmenn er norske, *men de er også mye annet*. Antropologen E.E. Evans-Pritchard har vist denne typen dynamikk i gruppedannelse i sin klassiske politiske studie av nuerne, et gjeterfolk i sør-Sudan.

Nuerne er organisert i patrilinejer, altså grupper av menn og kvinner som har felles stamfar. Disse linjene har større og mindre omfang avhengig av størrelsen på oppgaven de står overfor. Dreier konflikten seg om hvem som skal overta den avdøde farens spyd, er det mann mot mann: da utgjør hver bror sin egen gruppe. Dreier det seg om prisen for en ku, vil kanskje brøreflokken stå sammen; handler konflikten om retten til vann og beite (et vanlig problem for kvegnomader), vil brødre og fettere slutte seg sammen. Er konflikten av et slikt omfang at det går mot krig med nabofolket dinkaene, vil kanskje hele nuerfolket stå sammen så lenge konflikten varer. Den generelle regelen er altså: Jeg mot min bror; min bror og jeg mot våre fettere; min bror, våre fettere og jeg mot den andre slektslinjen; alle de beslektede ættelinjene (klanen) mot den andre klanen, og så videre.

Denne mekanismen tør være velkjent. Både Simmels lov og det romerske uttrykket *Divide et impera* -- splitt og hersk -- vitner om en slik logikk. Selve gruppens sammensetning avhenger faktisk også av *situasjon* og *kontekst*. Om vi i Oslo fikk en lov som forbød rødhårede å vise seg etter mørkets frembrudd, ville vi raskt få en solidarisk interesseorganisasjon av rødhårede. Og på universitetet består en vanlig gruppedannelse av *studenter*, som enten er solidariske i relasjon eller opposisjon til vitenskapelige ansatte, universitetets ledelse, Statens Lånekasse eller departementet. Det er folk som mener seg å være i samme båt som danner en gruppe, som tegner konturer omkring seg selv i bestemte situasjoner.

Nasjonen eller den etniske gruppen er bare én av gruppene man er medlem av. I Jugoslavia hadde arbeidet med å skape en felles jugoslaviske identitet kommet langt for manges vedkommende da fellesskapet ble splintret av nasjonalistiske bevegelser. Mange yngre jugoslaver regnet seg først og fremst som jugoslaver. Dette betød ikke at den jugoslaviske identitet var blitt en *etnisk* identitet, men den fungerte likevel *politisk* i den forstand at serbere, kroater og andre var lojale overfor den jugoslaviske føderasjon. Den ene typen identifikasjon trenger ikke å utelukke den andre. Europeiske meningsmålinger, hvor upålitelige de enn måtte være, har antydning at ganske mange vesteuropeere som blir bedt om å rangere sine gruppemedlemskap etter hvor viktige de er, nevner hjemstedet før nasjonen. Det kan altså se ut til at Auvergne eller Schleswig sitter dypere i kroppen enn Frankrike eller Tyskland, uten at provinsene eller delstatene dermed krever politisk suverenitet.

Overlappende identiteter og krysspress

Hadde meningsmålerne også tatt med andre former for tilhørighet enn de rent geografiske, kunne de kanskje ha kommet til enda mer interessante resultater. Kanskje ville det da ha vist seg at noens hjerter banker heftigere for *lauget* -- yrkesgruppen -- enn for nasjonen, eller at ungdommens dypeste identifikasjon er med annen ungdom, uansett nasjonalitet?

Av dette siste eksempelet går det frem at mennesker også har identiteter som det ikke lar seg gjøre å passe inn i et ryddig system av kinesiske esker eller konsentriske sirkler. For eksempel er man kanskje ektemann, sosialist, advokat og frimerkesamler. Man er medlem av mange grupper, som bare delvis har overlappende gruppemedlemskap, og noen av dem er ikke engang basert på stedstilhørighet. Hvilken identitet man antar i en konfliktsituasjon når man for eksempel må velge mellom lojalitet overfor partiet og lojalitet overfor ens etniske gruppe, er et empirisk

spørsmål. Sikkert er det i alle fall at de mange gruppe-medlemskapene mennesker i moderne samfunn har, borger for krysspress og rollekonflikt i mange situasjoner. EU er en politisk konstruksjon som innbyr til dette, ettersom unionen legger grunnlaget for dannelsen av gruppefelleskap langs mange ulike linjer på kryss og tvers over de romlige, fysiske grensene.

Mennesker forandrer væremåte avhengig av hvilke mennesker de omgås med. For eksempel finnes det miljøer i Norge hvor barn ikke får lov å snakke dialekt hjemme sammen med foreldrene; hvor den språklige koden skifter i det øyeblikket barnet krysser dørterskelen. Som regel er denne "svitsjingen" ganske uproblematisk. De fleste tenker ikke engang over at de har en annen omgangsform med sjefen enn de har med ektemaken. En slik "bytting av masker" er med andre ord ikke nødvendigvis traumatisk og schizofren.

Problemer oppstår først og fremst når man havner i situasjoner hvor to motstridende identiteter gjøres relevante samtidig. Et berømt eksempel er fra samfunn i Midt-Østen, hvor menn forventes å være strenge og autoritære sammen med sin kone, men underdanige og lydige overfor sin far. Hvordan skal de da oppføre seg når de er sammen med kona og faren samtidig? Vi har alle befunnet oss i lignende krysspress-dilemmaer: Man føler to motstridende forventninger samtidig.

Rollekonflikter og kultur

En vanlig oppfatning går ut på at mennesker lever innenfor kulturer som har en tett indre sammenheng og ingen dører ut mot resten av verden. Deres identitet og tilhørighet er angivelig uløselig knyttet til denne kulturen, som har sin egen indre logikk og er fundamentalt forskjellig fra andre kulturer. Disse kulturene behandles som håndfaste, avgrensede *ting*.

En slik modell av verden er utilstrekkelig. I våre dager er vi alle mer eller mindre kulturelle kreoler: Vi befinner oss midt i et mangfoldig univers av tegn, bilder, musikk, verdier og ideer med vidt forskjellig opprinnelse. Dette gjelder "norske nordmenn" like meget som innvandrere og andre europeere.

I tradisjonelle samfunn levde folk av og på jorden. Deres identitet var dypt knyttet til et lokalmiljø de hadde sitt utkomme av. Ernest Gellner omtaler denne formen for tilhørighet som *potetprinsippet*: Man blir knyttet til jorden når man lever av den. Som en av Vesaas' personer uttrykker det: --På Bufast skal du vera heile di tid, Per!

I dag lever svært mange mennesker -- over hele Europa -- i en ganske annen verden enn den tradisjonelle, og for dem er det umulig å kalle den gamle tiden tilbake. --Det er menneskets natur å reise, sa en sønn av en pakistansk innvandrer til meg da jeg spurte ham om sin kulturelle tilhørighet. Det er med andre ord ikke alle mennesker som er "heimfødinger".

Salman Rushdie har skrevet at vi alle flyter over i hverandre i våre dager; brune, svarte, gule og hvite. Han vil ha seg frabedt at nyfrelste indiske nasjonalister skal komme og fortelle ham hvordan han skal bære seg ad for å være en skikkelig inder. Det er nemlig ikke opplagt at det finnes visse måter å være inder på (eller for den saks skyld nordmann) som er mer autentiske og ekte enn andre. Derimot finnes det sterke *ideologier* som insisterer på at visse kulturelle uttrykk, visse livsstiler og visse trosformer er mer gyldige enn andre. Disse ideologiene er det kontinuerlig strid og debatt om i moderne samfunn, ikke bare i Norge, men over hele Europa.

Det ikke-etniske

Politiske og kulturelle fellesskap kan per definisjon bare være inkluderende dersom de samtidig også er ekskluderende, og etnisk og nasjonal identitet skapes først og fremst gjennom *kontraster* -- gjennom kontrastering med det identiteten ikke er. I sin sterkeste form vil en nasjonalistisk eller etnisk ideologi gå inn for at hele gruppemedlemmenes lojalitet skal kanaliseres inn i dette ene gruppefellesskapet. Dette kan det være mulig å oppnå i praksis bare dersom man klarer å overbevise folk flest om at nasjonen/gruppen står overfor en farlig ytre eller indre fiende, men også krigsleker og offentlige ritualer som internasjonale idrettsstevner, melodikonkurranser osv. kan fungere samlende på effektive måter. Statens rolle som garantist for sosiale og politiske rettigheter er naturligvis også en viktig kilde til legitimitet.

Nå er det likevel slik at alle mennesker også deltar i andre gruppefellesskap enn de nasjonale og etniske. For eksempel har alle mennesker kjønn, alder, utdanning og personlige interesser. Kanskje er det et interessant poeng at fotball-VM og lignende offentlige ritualer synes å ha alle nasjonalismens gode sider og ingen av de dårlige? I så fall er det ikke mindre interessant at mange offentlige ritualer skaper sterke emosjonelle fellesskap uten å være nasjonale eller etniske. Ett opplagt eksempel er store rockekonsserter. Etnisitet er med andre ord ikke nok til å definere en persons sosiale identitet.

Hvordan stiller det seg i EU med henblikk på disse problemstillingene? Det er åpenbart at EU tar sikte på å bli et fellesskap av borgere som ikke bygger på et etnisk prinsipp, ettersom EU-borgerne beviselig har ulike etniske identiteter. Samtidig er det klare tendenser i EUs politikk som trekker i retning av en gjensidig kulturell tilpasning eller ensretting, gjennom harmonisering av lovverk og opprettelsen av et

felles marked for varer og arbeidskraft, som skaper stadig tettere forbindelser mellom innbyggerne i forskjellige land. Det går i denne sammenheng an å si at EUs borgere fortsetter å være ulike med hensyn til etnisk identitet, mens de kulturelt sett blir likere.

To nasjonsbegreper

Hva er en nasjon? spør den usympatiske "The Citizen" i James Joyces berømte roman *Ulysses*. Det inkvisitoriske spørsmålet er rettet mot Leopold Bloom, mannen som har en uklar nasjonal tilhørighet i Irland fordi han er jøde. --En nasjon? svarer Bloom. --Det er de samme menneskene som bor samme sted.

En slik definisjon holder naturligvis ikke vann, og som en av pubgjengerne gjør oppmerksom på, utgjør han selv i så fall en nasjon, for han har bodd samme sted i fem år. --Hva heter din nasjon? spør så den aggressive utspøreren Bloom, og insinuerer dermed at jøden kanskje ikke hører hjemme i Irland. --Irland, svarer Bloom. --Jeg er født her.

Bli man medlem av en nasjon ved å være født i et land? Ifølge ett av nasjonsbegrepene, nemlig det *territorielle*, blir man det. I stater som USA og Frankrike blir man i de fleste tilfeller automatisk statsborger, og formelt sett medlem av nasjonen, om man er født der. Ifølge det andre nasjonsbegrepet, det *etniske*, kan man bare bli medlem av nasjonen dersom ens forfedre var det.

Nasjonalismen kan kortfattet defineres som en politisk ideologi om at statens grenser bør være sammenfallende med kulturelle grenser, med andre ord at et land bare bør inneholde folk av samme slag. Det springende punktet her er naturligvis hva det vil si at folk "er av samme slag".

Nasjonalismen har en dobbel opprinnelse i den franske opplysningstiden og den tyske romantikken rundt år 1800. Den franske ideen om nasjonen var overveiende territoriell, og vektla at alle statsborgere skulle ha de samme rettigheter, muligheter og plikter. Den tyske nasjonsideen, slik vi kjenner den fra filosofer som Herder og Fichte, vektla snarere felles kultur og felles historie som basis for nasjonen, og la mindre vekt på det politiske. (Den tyske staten oppstod først et halvt århundre etter den tyske nasjonalismen.)

I praksis er det imidlertid en tendens til at de to begrepene om nasjonen smelter sammen, selv om det er viktige gradforskjeller. For vel var den franske opplysningsfilosofien *universalistisk* -- den skulle gjelde likt for alle -- men den sprang likevel ut av en fransk kultur. Når minoritetene i Frankrike, som baskere og bretonere, skulle få like muligheter som andre franskmenn, ville de følgelig måtte gi avkall på mye av sin opprinnelige kultur og tilpasse seg majoriteten. Lenge var det faktisk forbudt å snakke minoritetsspråk som bretonsk offentlig i Frankrike. De ble betraktet som usiviliserte og barbariske *jargons* som det var de revolusjonæres plikt å frigjøre folket fra. Denne typen problem sliter minoriteter med i mange nasjonalstater den dag i dag, og i denne sammenheng kan det være verdt å merke seg at det ikke var et større problem for franskmenn før den franske revolusjon at de snakket et utall forskjellige dialekter og språk. De gamle dynastiske statene i Europa, som Habsburgmonarkiet, inneholdt et vell av folkeslag som hadde forskjellige skikker og ofte ulike språk. Dette mangfoldet var det ingen som betraktet som en trussel, og imperiet gikk i oppløsning av andre grunner.

Nasjonsbegrepet fra den tyske romantikken ble utviklet delvis som en reaksjon mot Napoleon og den franske universalismen som gikk inn for ett eneste sivilisasjonsbegrep som skulle gjelde for hele menneskeheten. Blant tyske

intellektuelle ble det et sentralt anliggende å verne seg mot det de opplevde som fransk kulturimperialisme, og de la følgelig stor vekt på at de hadde sin egen kultur og sin egen historie, og at de derfor hadde rett til å følge sin egen vei.

Senere nasjonalismer, som den norske (særlig fra ca. 1850 og utover), har både vært inspirert av den tyske idéen om *das Volk* og av den franske idéen om *la patrie* (fedrelandet); de har både et kulturelt og et politisk aspekt. Et særtrekk ved nasjonalismen er altså at den er en politisk ideologi som henter legitimitet i kollektive forestillinger om kulturelle fellesskap. Norsk nasjonalisme på 1800-tallet hadde en dobbel slagside. Kulturelt vendte den seg mot den danske dominansen, og politisk mot den svenske.

Det er lett å få det inntrykk at nasjonalismen er eldgammel; i Norge er det for eksempel vanlig å snakke om vikingene som om de var nordmenn. En slik talemåte er misvisende. I vikingtiden fantes det ikke noe begrep om nasjonen. Den gangen tilhørte mennesker først og fremst familier og slektslinjer (ætter), og følte tilhørighet overfor hjemstedet. Når det sies at vikingkongene "regjerte over Norge", betyr det i praksis først og fremst at de truet med å gå til krig mot alle som ikke betalte skatt til dem. Det betyr iallfall ikke at folk flest var villige til å "dø for Norge".

Nasjonalismen som masseideologi, altså store befolkningsgruppers følelse av lojalitet og tilhørighet til et folk og en stat, oppstod rent faktisk i en moderniseringsperiode; i de fleste europeiske land skjedde det i det nittende århundre. Dette var en periode preget av raske forandringer, og den viktigste var den industrielle revolusjon og fremveksten av den moderne stat.

Den industrielle revolusjon var avgjørende for utviklingen av nasjonalistisk ideologi. For det første løsrev den innbyggerne fra gamle stavnsbånd; den gjorde dem til *individer*. Det kapitalistiske arbeidsmarked bygger på oppsigelige arbeidskontrakter mellom bedrift og individ, der individene kan skiftes ut, rykke opp i hierarkiene, flytte, skaffe seg nytt arbeid osv. Den gamle ordningen der yrker gikk i arv fra foreldre til barn kunne ikke lenger opprettholdes, ei heller individenes livslange forankring i et lokalsamfunn. Slektgruppen og lokalsamfunnet ble dermed mindre viktige for personers tilhørighet, og personene begynte å delta i videre arenaer enn tidligere. *Anonymitet* kom til å prege mange av dagliglivets situasjoner. Man forholdt seg til mennesker man ikke kjente personlig.

For det andre forutsatte industrialiseringen spredningen av et allment utdanningsvesen, som skapte kulturelle likheter over et enormt område. For at arbeidskraft skulle kunne skiftes ut, var det nødvendig at innbyggerne fikk en del felles ferdigheter og kunnskaper. For det tredje innebar industrialiseringen en økende deltagelse i statens anliggender, både ved at de utdannede massene krevde sin rett, og ved at staten styrket sin kontroll over befolkningen. Fra å være medlem av en familie og et landsbyfelleskap, er innbyggerne dermed blitt *statsborgere* -- de er blitt medlemmer av, og er i mange tilfeller kommet til å forplikte seg til, et abstrakt fellesskap som inneholder millioner av mennesker de aldri vil kjenne personlig. Noe slikt var umulig for vikingene og for medlemmer av det gamle bondesamfunnet.

Usikkerhet, fremmedgjøring og rotløshet preget store deler av de europeiske befolkningene i denne omveltningstiden, samtidig som ideer om likhet, frihet og brorskap spredte seg. Nasjonalismen kunne gi svar på disse problemene. Den fremstilte hele nasjonen som en stor familie (staten som symbolsk far og mor, folket som symbolske brødre og søstre) og tilbød på denne måten trygghet. Samtidig hadde den et klart demokratisk element, ettersom den forkynte at alle som "hadde samme kultur" var likeverdige. Dette var i sannhet en revolusjonær tanke i en tid da det

fremdeles var vanlig med livegenskap og hvor det neppe ville falle adelen inn å tenke at de hadde samme kultur som bøndene som jobbet for dem. I tillegg fungerte nasjonalismen politisk stabiliserende ved å gi staten en privilegert rolle som representant for folkets interesser.

Kortfattet kan vi si at nasjonalismen kan fungere som en erstatning for oppløste steds-, slekts- og stavnsbånd i perioder preget av turbulens og raske forandringer, og at den skaper politisk stabilitet. Nasjonalismen kunne fortelle folk hvem de var, hvor de kom fra og hvilket fellesskap de tilhørte og som avkrevde deres lojalitet.

Nasjonalismen ligner altså trolig mer på fenomener som slektskap og religion enn på ideologier som liberalisme og sosialisme. Den har fremfor alt en kraftig *emosjonell* tiltrekningskraft; når den lykkes, skaper den begeistring og offervilje hos medlemmene av fellesskapet, men denne emosjonelle kraften kan også kanaliseres som hat mot en reell eller imaginær trussel.

Den etniske nasjonalismen kobler det etniske fellesskapet til en moderne stat. Den territoriale nasjonalismen er av et litt annet slag, selv om grensene mellom de to er flytende. Den sistnevnte vil ikke vektlegge felles historie på samme måte som den etniske, og dette kan være avgjørende i land hvor befolkningen beviselig ikke har felles historie. Bli minoritetene i slike land utenforstående, potensielle fiender av nasjonen, eller kan de tas opp i den som fullverdige medlemmer? I EU er praksis den at minoritetsmedlemmer med statsborgerskap nyter fulle unionsrettigheter, mens de som ikke har statsborgerskap har begrenset stemmerett og begrensede arbeids- og studierettigheter.

Historisk har territorialstaten eksistert lenger enn nasjonalismen. På 1600- og 1700-tallet var Europa delt opp i et system av stater som ikke var nasjoner i den forstand at

innbyggerne regnet seg som et folk. På 1800- og 1900-tallet har det vært gjort viktige forsøk på å skape enhet av stat og nasjon -- det er dette som er nasjonalisme. Kan det tenkes, som Ole Wæver og Morten Kelstrup antyder, at 2000-tallet vil være preget av nasjoner uten stat? Utenkelig er det ikke.

Nasjonalismen virker altså sterkt *inkluderende*, men den må også nødvendigvis virke *ekskluderende*. Denne dobbeltheten ved nasjonalismen kalles ofte dens "Janus-ansikt". Peter Normann Waage beskriver dette aspektet treffende når han kaller nasjonalismen "et omvendt kjøleskap". Der kjøleskapets formål er å skape kulde innad samtidig som det -- nærmest i vanvare -- også skaper varme utad, forholder det seg omvendt med nasjonalismen. Nasjonalistiske ideologier går inn for likhetsbehandling innenfor nasjonen, men ikke utenfor. Utlendinger har ikke krav på samme behandling som nasjonens medlemmer. Mye av hverdagen i en nasjonalstat er preget av, og fungerer som en daglig påminnelse om, nasjonens enhet og dens grenser -- fra skolepensum, værmeldingen på TV og avisene til militærtjeneste, lovverk og skatteplikt. Og i mer alvorlige situasjoner avkreves vi lojalitet og trues med straff om vi ikke dreper utlendinger og eventuelt, i verste fall, dør for nasjonen.

Ofte avgrenser nasjonen seg ved hjelp av *fiendebilder* -- sterkt ladede negative stereotypier -- overfor utlendinger eller minoriteter. På samme måte som det finnes ulike grader av etnosentrisme, er det viktige forskjeller mellom fiendebilder. Det er en opplagt forskjell mellom de serbisk--kroatiske fiendebildene eller de singalesisk--tamilske på den ene siden, og de dansk- svenske på den andre siden. I de førstnevnte tilfellene blir fiendebildene tatt bokstavelig i den grad at folk dreper og dør for dem; når det gjelder de danske og svenske fiendebildene av hverandre, styrker de nok identitetsfølelsen på begge sider av Øresund, men de vil neppe føre til vold og krig i overskuelig fremtid. Likeledes er det noe ganske annet å være mot det islamske

kvinnesyntet enn å aktivt forsøke å jage muslimer ut av Norge. Det er viktig å holde fast ved slike nyanser; hvis ikke risikerer man å definere nesten hele den norske befolkning som fremmedhatere og rasister, og man risikerer å slå all slags nasjonalisme i hartkorn med uforsonlig hat mot utlendinger.

Nasjonalismen utviklet seg i takt med demokrati og rettighetstenkning i opplysningstidens Europa, men den har også vært en ideologisk drivkraft bak en lang rekke ekspansjonskriger, langvarige og lidelsesfylte "frigjøringskriger" og blodige etniske utrenskninger. Er det mulig å si at nasjonalisme oppmuntrer til fremmedhat og diskriminering? Det finnes ikke et enkelt svar på et slikt spørsmål. Nasjonalisme er først og fremst *mangeartet*, og heller enn å skjære alle nasjonalismer over én kam, bør vi fastholde skillet mellom politisk og kulturell identitet, og vurdere hvordan hver enkelt nasjonalisme håndterer det; og tilsvarende kan det være avgjørende om staten får sin grunnleggende legitimitet gjennom etnisitet eller gjennom territorialitet. I neste kapittel skal vi vurdere situasjonen i Norge og EU med henblikk på disse faktorene.

Kan EU være demokratisk? Politisk identitet og legitimering i en ny tid (2)

Her kommer kapittel 2 av denne boken skrevet av fire strange bedfellows -- utmerkede mennesker alle sammen, men på ganske forskjellige banehalvdeler med hensyn til de fleste spørsmål unntatt EU-medlemskap – her har vi en føderalist, en sosialdemokrat, en konservativ kristendemokrat og en anarkoid fritenker, i lutter harmoni mellom to permer. Dette kan vi være bekjente av. Ml'erne ville ikke engang ha klart å tenke tanken.

2. Nye former for politisk identitet i Europa og Norge?

Thomas Hylland Eriksen

Er den norske nasjon først og fremst er en etnisk eller territoriell nasjon? Går det an for utlendinger å bli norske? Svaret er naturligvis både ja og nei. De kan få statsborgerskap, men det er vanskeligere for dem å bli tatt opp i det forestilte kulturelle fellesskapet som er den norske nasjon. De fortsetter å være minoriteter som i mange nordmenns øyne ikke "egentlig" hører hjemme her. Når det gjelder EU, er situasjonen i forhold til nye og gamle minoriteter komplisert. Det er store variasjoner mellom EUs medlemsland med hensyn til minoritetspolitikk, både i forhold til eksisterende minoriteter og i forhold til innvandring. EUs felles politikk vektlegger eksplisitt borgerrettigheter som grunnlag for nasjonal tilhørighet, selv om både Maastricht-traktaten og andre offisielle dokumenter nevner en "felles europeisk kulturarv". Den eksisterende etniske variasjonen i Europa kan ikke anses som en trussel mot en felles EU-identitet, ettersom den er et opplagt fait accompli som også sanksjoneres av medlemsstatene. På den annen side er det usikkert i hvilken grad mennesker av ikke-europeisk opprinnelse, for eksempel fra Midtøsten, vil medregnes i et europeisk identitetsfellesskap.

Som vist i forrige kapittel, betoner nasjonalismen *likhet* blant borgerne og *politisk suverenitet* for folket. Selv om parlamentarismen og den allmenne stemmerett er yngre enn nasjonalismen, er de konsekvenser av den rettighetstenkningen som ligger til grunn for nasjonalismens kulturbegrep. En nasjonalstats politiske legitimitet hviler på koblingen *statsmakt -- felles kultur -- folk*. Det forutsettes at folkets vilje skal komme til uttrykk gjennom staten. Denne siden ved nasjonalismen er dypt demokratisk, ettersom den betoner at folkets vilje skal være avgjørende for statens politikk, men den forutsetter nettopp det kulturelle fellesskapet det i dag er nødvendig å stille spørsmålsteget ved. Dels har innvandring bidratt til en kulturell pluralisering, og i tillegg har også andre kulturelle endringsprosesser medført problemer for den klassiske forestillingen om den nasjonale offentlighet.

På den annen side er det liten tvil om at det er en nødvendig, om ikke tilstrekkelig betingelse for det sivile samfunn og for den kritiske offentlighet, at deltagerne forstår hverandre. En slik språklig forståelse på tvers av etniske eller nasjonale grenser finnes ikke i EU, og et mulig scenario for EUs politikk synes å være en splittelse mellom flerspråklige grupper og enspråklige, marginaliserte grupper, som har små muligheter til å øve direkte påvirkning på det europeiske plan.

Nasjonalismen forutsetter imidlertid, også i sine ikke-etniske utgaver, at staten rent faktisk er den viktigste politiske maktutøver. Dette er det også nødvendig å stille spørsmålsteget ved i våre dager, gitt tendenser som globaliseringen av økonomi og fremveksten av mektige transnasjonale selskaper.

Nasjonen som ideologi

Det er som regel på skolen at statsborgere lærer troskap og lojalitet til nasjonen. Fag

som morsmål og historie er viktige her, og i de fleste land lærer elevene mye mer om sin nasjonale litteratur og nasjonale historie enn om utenlandske begivenheter. Dermed blir de emosjonelt knyttet til sin egen nasjon og ikke til nabolandet. I Sverige finnes knapt et menneske som har hørt om Henrik Wergeland.

Historieundervisning og historieskrivning har nok vært mer nasjonalt orientert i Norge enn i de fleste andre land. Historikerne har lenge sett det som sin oppgave å bidra til nasjonsbygging ved å beskrive Norges fortid fra et nasjonalistisk synspunkt. 1814 og 1905, to store nasjonale årstall, er følgelig blitt viet uhyre stor oppmerksomhet, men man har på langt nær vært like opptatt av kontakten mellom Norge og resten av Europa, eller for den saks skyld den påvirkning Europa har øvet på utviklingen av det vi i dag regner som særnorsk. Avisdebatten om norsk historie er i perioder livlig, og skribenter som er skeptiske til det de oppfatter som ukritisk "kraftpatriotisme", påpeker at begrepet om den norske nasjon har sterke trekk av mytologi, romantisering av fortiden og ideologisk preget historieskrivning.

I *Nasjonenes selvbestemmelsesrett* skriver Øyvind Østerud at selv det vi regner som urnorsk og eldgammelt, som rosemaling, bunader og hardingfele, har ofte røtter i andre deler av Europa. Han viser videre hvordan viktige aspekter ved vår nasjonale identitet ble definert av byborgerskapet i forrige århundre. Nasjonen er med andre ord ingen gudegitt og eviggyldig størrelse; den er et kulturelt og politisk produkt. Østerud beskriver i denne sammenheng konflikten mellom norsk-nasjonalister og skandinavisere i forrige århundre, og konkluderer med at "nasjonalismens almene mytologi kunne, under andre omstendigheter, ha funnet en like *naturlig* kandidat i en norsk landsdel, eller i Skandinavia som et hele." Historisk og kulturelt kunne det være like meget som talte for, la oss si, en vestlandsk eller en all-skandinavisk nasjonalisme, som for en norsk.

Verden kommer til Norge

På seg selv kjenner man andre, heter det, men kanskje det ville være vel så riktig å snu ordtaket på hodet. Det er nemlig takket være andre, som utlendinger og innvandrere, at vi kan ha en forhåpning om å kjenne oss selv. Vår tids store interesse for å definere, beskrive og diskutere det særnorske må sees i en slik sammenheng. Parallellene til utviklingen i EU er opplagte, men EU-borgerne har ikke bare innvandrere å definere seg i forhold til, men også andre europeiske folk samt forsøkene på en fellesskapsdannende identitetspolitikk fra Brussel. Forskning om identitetsprosesser i EU viser faktisk at om noe, har integrasjonen ført til økt kulturell selvbevissthet i Europas nasjoner og regioner.

Fra en nasjonalistisk synsvinkel kan utviklingen i retning av økende kontakt med fremmede folk -- gjennom blant annet satellittfjernsyn, reising og innvandring -- oppleves som en trussel mot det nasjonale særpreg, og de siste årene har vi sett mange offentlige utfall mot globaliseringen (og kommersialiseringen) av kulturen. Det er imidlertid ikke lett å se hvordan Norge skulle kunne beskytte seg effektivt mot globaliseringen av kultur uten å ta i bruk autoritære virkemidler som sensur, importforbud mot videofilmer, støysendere mot satelittstasjoner og så videre.

Mye av nittitallets norske EU-debatt har nettopp dreid seg om bevaring av norsk identitet og norsk kulturelt særpreg. Tilhengere har fremholdt at et tettere fellesskap med Europa vil berike norsk kultur, og det har også vært antydning at alternativet til en tettere forbindelse med Europa vil være total kulturell dominans fra USA. EU-motstandere har på sin side vektlagt unike aspekter ved det norske samfunn og norsk kultur, herunder distriktpolitikken, trygdesystemet og støtteordningene for norskspråklig litteratur. Med hensyn til globaliseringen kan man reise spørsmålet om det er mulig (og ønskelig) å være både norsk og verdensborger; når det gjelder EU, vil

det samme spørsmålet dreie seg om muligheten for å være både norsk og europeer og følgelig knytte politisk lojalitet til begge nivåene.

Debattene om kultur og identitet blir ikke bare stimulert av EU-debatten, men også av fremveksten av det flerkulturelle, eller snarere fleretniske, samfunn. Selv om Norge har tatt imot få innvandrere og flyktninger sammenlignet med for eksempel Sverige, Tyskland og Frankrike, er de nye kulturelle minoritetene godt synlige i våre større byer. Vil de alltid forbli et eksotisk fremmedelement, eller er det mulig å utvikle en norsk identitet som er så romslig at også for eksempel muslimer med asiatisk opprinnelse får plass der? Dette spørsmålet er trolig helt avgjørende for innvandrernes langsiktige tilpasning i det norske samfunn, og kan også være avgjørende for nordmenns identitetsmessige relasjon til EU.

Endelig har nasjonalismens gjenoppblomstring i Øst-Europa, kanskje særlig i de baltiske statene, fungert som en påminnelse om små folks sårbarhet og betydningen av å være herre i eget hus, og har også ført til en ytterligere styrking av den allerede formidable norske nasjonalfølelsen. Enkelte norske nasjonalister har sogar sammenlignet Sovjetunionens tidligere dominans over Baltikum med EUs mulige dominans over Norge.

Hva består det særnorske i?

Spørsmålet om hva det særnorske består i, kan være både lett og vanskelig å besvare. Hvis man vil gjøre det lett for seg, kan man svare at det som gjør mennesker norske, er at de født i Norge, har en norsk dialekt som morsmål og er norske statsborgere. Men vi kan ikke stoppe der. For hva med for eksempel norsk-amerikanere og norskfødte barn av innvandrere; er de norske, unorske eller "litt norske"? Kan det finnes ulike *grader av norskhet*? Og hvor "norske" er etniske nordmenn selv, om det

nå skulle vise seg at de henter mye av sin identitet fra amerikansk film og popmusikk, og har et internasjonalt forbruksmønster hvor spaghetti er en minst like naturlig middagsrett som fiskeboller? Har Anders Johansen rett når han sier at "kulturen i Norge er ikke utpreget norsk"? Er vi blitt "reserveamerikanere" eller rotløse kosmopolitter; bør vi i så fall forsøke å gjenreise et norsk kulturelt særpreg -- og hva skulle et slikt særpreg bestå i? På bakgrunn av de utviklingstendenser som er skissert er disse spørsmålene ytterst aktuelle. Landets tvisynte forhold til EU er bare ett aspekt ved et mangesidig problemfelt, som omfatter globalisering og forhandling om identitet i vid forstand.

De fleste som har skrevet om emnet, er enige om at viktige aspekter ved det særnorske kan forklares ut fra landets historie, som har flere uvanlige trekk i europeisk sammenheng. Norge har tradisjonelt verken hatt noen sterk landadel eller et solid byborgerskap, og nordmennesenes forfedre var overveiende et folk av bønder og fiskere helt til begynnelsen av det tyvende århundre. Kunnskap om denne fortiden preger fremdeles det norske samfunn. For eksempel har den norske likhetsideologien og motviljen mot sentralisering, som allerede Holberg betegnet som typisk norsk, utvilsomt vært viktige faktorer i norsk EU-motstand. Statens sterke legitimitet er også en viktig faktor, og på dette punktet synes nordmenn faktisk å gå inn for sentralisering, vel og merke på nasjonalt plan. EUs politikk trekker både i retning av sentralisering og desentralisering (gjennom subsidiaritetsprinsippet, jf. kap. 3), men i Norge har det i hovedsak vært fokusert på sentraliseringen i EU. Representantene for norske distrikter har ikke tatt opp mulighetene for frigjøring fra den norske sentralmakten under debatten.

Norsk identitet i fremtiden

Innholdet i den nasjonale identitet er ikke uforanderlig. Selv om dagens nordmenn

uomtvistelig er like norske som sin foreldregenerasjon, betyr det å være norsk i dag noe annet enn det betød for bare tredve år siden. Dagens nordmenns tilhørighet til Norge er trolig mindre viktig enn den tilhørigheten folk følte under og like etter den tyske okkupasjonen. Det kan være andre aspekter ved deres identitet som er viktigere enn dem som har med nasjonal tilhørighet å gjøre. Ikke minst er dette tydelig i dagens ungdomsgenerasjon, hvor store ungdomsgrupper er vokst opp med MTV og internasjonal pop- og motekultur, reiser på Interrail og går i samme klasse som barn av utlendinger. Denne typen ungdomskultur er i mangt og meget mer internasjonal enn nasjonal.

På den annen side kan den nasjonale forankringen igjen bli sterk dersom for eksempel et EU-medlemskap skaper en følelse av at den norske identitet er truet. Det er imidlertid uenighet om det kulturelle *innholdet* i en slik nasjonal identitet, og på dette området må både påvirkningen utenfra og de siste årenes innvandring fra ikke-europeiske land mane til ettertanke.

Samtidig som nordmenn blir stadig mer integrert i verden, blir de stadig mer opptatt av sin egenart -- og mange begynner å innse at det norske særpreg er i konstant forandring; at det er lite felles kultur som forbinder nittitallsnordmennene med Tordenskiold eller for den saks skyld med Harald Hårfagre, og at de kan ha mer felles med enkelte utlendinger enn med sine egne naboer. Hver nye generasjon må i en viss forstand skape sin egen identitet, og her er det både kontinuitet og forandring i forhold til foregående generasjon. Hva som vil være innholdet i det særnorske i år 2050, kan vi bare gjette på. Kanskje år 2050 vil se en sammenslutning av norske muslimer og bygdeungdomslagene, der formålet er å bekjempe nordamerikansk kulturimperialisme? Det eneste som er sikkert, er at det fremdeles vil gå mennesker på jorden som kaller seg norske og som har meget bestemte oppfatninger om hva

som er typisk norsk. Kanskje vil våre barnebarns barn til og med være engelsktalende om hundre år? Flere historiske eksempler viser faktisk at folk meget vel kan styrke sin identitetsfølelse etter å ha mistet sitt opprinnelige språk. Dette er blant annet tilfellet hos etterkommerne av indiske innvandrere på Trinidad (Karibiske Hav), flere indianergrupper i Nord-Amerika, samt irer og svarte på De britiske øyer. En slik reaksjon kan tolkes som en kompensasjon, men den kan ikke desto mindre være både effektiv og meningsfylt.

Kartet og terrenget

To viktige slutninger kan trekkes ut fra det foregående. For det første er kultur i kontinuerlig forandring. For det andre er kultur noe annet enn identitet; sagt på en annen måte, er de gjengse forestillingene om egen kultur noe annet enn egen kultur. Nordmenn tror kanskje at de fremdeles stort sett spiser kokte poteter til middag, men undersøkelser viser at nordmenn er et av de minst potetspisende folkene i Europa. Nordmenn tror kanskje at "alle" drar på fjellet i påsken, men rent faktisk er det bare tretten prosent som gjør det. Nordmenn tror kanskje også at de er et landsens folk, men over halve befolkningen bor i byer. (Ifølge Verdensbankens statistikk er urbaniseringsgraden i Norge 75%.) Nordmenn, og spesielt byfolk, tror kanskje at den norske befolkning generelt sett består av bønder, men det er bare fire prosent som er det.

Dette avviket mellom kartet og terrenget har trolig en sammenheng med forandringer. Kanskje er det slik at de fleste nordmenn går omkring med et mentalt kart over sin kultur som rent faktisk handler om femti- eller sekstitallet eller endog mellomkrigstiden? I alle fall er det nødvendig å skille mellom de gjengse oppfatningene om kultur og faktisk kultur, selv om det ikke alltid er lett å trekke grensen mellom de to; oppfatningene om kulturen er jo selv en del av kulturen.

Noen foreløpige slutninger

EU er en politisk sammenslutning hvis borgere har sine rettigheter i kraft av statsborgerskap, ikke i kraft av hudfarge, religion, språk eller avstamning. EU skiller altså mellom kulturell og politisk identitet. Den kommer dermed i konflikt med det klassiske etniske nasjonsbegrepet, som går inn for at etniske grupper bør kontrollere og dominere stater. På denne måten synes et EU-medlemskap å svekke den norske identiteten, ettersom den understøttes gjennom sin kobling til den norske stat, som nødvendigvis vil bli noe svekket ved et EU-medlemskap.

På den annen side vil den etniske nasjonalismen trolig finne andre utløp dersom den ikke lenger er selvfølgelig koblet til det nasjonale politiske system. Det er ikke utenkelig at en slik nasjonalisme, løsrevet fra staten og i opposisjon til Brussels flerkulturelle ideologi, vil få mer skadelige og mer desperate uttrykk enn dagens norske nasjonalisme, som for en stor del kanaliseres gjennom statlige institusjoner, forordninger og offentlige ritualer som skøytemesterskap og 17. mai-feiring.

Spørsmålet om hvorvidt det norske folk vil tjene eller tape på EU-medlemskap, er i en viss forstand meningsløst. Faktum er åpenbart at noen grupper vil tjene på det, mens andre grupper vil tape på det. Det samme kan sies om "den norske identitet".

Tilpasningen til det felles markedet som er etablert gjennom EØS-avtalen, harmoniseringen av lovverket og den felles politiske overbygningen kan svekke noen aspekter ved norsk identitet, tvinge nordmenn til å inngå kompromisser med utlendinger og skape et grunnlag for politisk identitet på tvers av nasjonale skillelinjer; men den vil samtidig kunne fremprovosere motreaksjoner i form av uforsonlige nasjonalistiske bevegelser.

Felles europeisk identitet?

Over hele verden har nasjonalstaten generelt fått stadig flere og større oppgaver siden annen verdenskrig. Staten har i tiltagende grad overtatt oppgaver fra familien, kirken og nærmiljøet. Styringsideologien som er nedfelt i Maastricht-traktaten anbefaler å bøte på denne utviklingen ved å kombinere en sterk sentralisering og harmonisering med en muligens like sterk desentralisering. På denne måten vil regionene og det overnasjonale Europa kunne styrkes på bekostning av det midtre nivået, nasjonalstaten. I så fall vil den nasjonale tilhørighet trolig på litt lengre sikt svekkes hos kontinentets innbyggere, ettersom det vil være mindre å hente av ressurser hos nasjonalstaten, samtidig som den vil ha mindre makt over sine innbyggere.

På den annen side kan resultatet også bli at EU fremstår som en nasjon, riktignok basert mer på sivile rettigheter enn på etnisk medlemskap. Foreløpig har nasjonsbyggingen riktignok kommet svært kort, og det er visse tegn til at mange EU-borgere føler seg mindre som europeere i dag enn de gjorde før Maastricht-traktaten ble undertegnet. Denne traktaten tok sikte på å skape et "stadig tettere fellesskap" av medlemsfolkene, og en alminnelig reaksjon på dette programmet var at vi skal sannelig klare å beholde vår etniske identitet, koste hva det koste vil!

Hva skal til for at EUs innbyggere skal føle seg som europeere? Kontinentet er trolig avhengig av å fremstå med en felles historie, der det felleseuropeiske betones på bekostning av det nasjonale, der den lokale og regionale variasjonen også tillegges stor betydning, men hvor nasjonalstaten fremstilles som en historisk parentes. Denne utviklingen er i gang til tross for nasjonalistiske mottiltak, og den krever at europeerne definerer sitt fellesskap i kontrast til noe annet, nemlig det ikke-europeiske. Freden mellom tyskere og franskmenn er nå sementert gjennom

langvarig institusjonelt samarbeid og overnasjonalitet; til gjengjeld fremstår ikke-europeere til enhver tid som en mulig felles fiende.

Samtidig vil en eventuell europeisk nasjon neppe klare å fylle hele det symbolske tomrommet etter svekkede europeiske nasjonalstater. Til det er det nåværende identitetsmessige mangfoldet i Europa for stort. På visse områder foregår en kulturell tilpasning og utjevning av forskjeller, men disse prosessene blir besvart av vedvarende, og i enkelte tilfeller styrket, "lokalisme" -- altså selvbevisste politiske bevegelser som fremhever sin gruppes eller regions kulturelle egenart.

Den europeiske union vil i første omgang fremstå som en konføderasjon av suverene stater, men den vil likefullt kunne svekke den nasjonale tilhørighet, forstått som lojalitet til en nasjonalstat. Innbyggerne i et slikt Europa vil være knyttet til hverandre gjennom gjensidig økonomisk og politisk avhengighet, men de vil samtidig fortsette å være atskilt gjennom kulturelle og språklige forskjeller. Alle EU-innbyggerne tilhører en *minoritet*, for å snakke med nasjonalstatens språk. Dermed vil den klassiske ideen om nasjonalstaten -- tanken om at de kulturelle og politiske grenser bør være sammenfallende -- tilsynelatende bli praktisk umulig. De rene føderalistene i EU har lenge slitt i motvind, og meningsmålinger tyder på at EUs befolkning er fornøyde med fellesskapet, men ikke villige til å gi avkall på nasjonalstaten. Likevel er det ikke til å unngå at nasjonalstaten får mindre betydning, både praktisk og i den enkeltes identitetsfølelse. Den blir et midtre nivå mellom det lokale og regionale på den ene siden og det overnasjonale på den andre siden. Der nasjonalstaten tradisjonelt i dette århundret har krevet hele enkeltpersonens lojalitet, blir den nå bare én av flere politiske aktører -- riktignok stadig en viktig aktør, men ikke lenger den eneste.

Selvfølgelig blir folk i Europa mer opptatt av "Europa" som fenomen og som prosjekt når flere og flere av beslutningene som angår dem tas i Brussel. Etter at danskene meldte seg inn i EF, har det vært en markant dreining mot europeiske spørsmål i dansk offentlig debatt. Dertil kommer at danskene selv i tiltagende grad identifiserer seg sørover og ikke nordover. Norden eller Skandinavia har ikke lenger noen eksistens annet enn på tegnebordet og i nettverk av uformelle forbindelser, mens EU er en politisk-økonomisk realitet hvis nærvær danskene føler på kroppen daglig.

Selv om Den europeiske union ikke skal være en gammeldags nasjonalstat, vil den stadig gjøre det mulig å rettferdiggjøre kriger mot ikke-europeiske samfunn, dersom de kan påstås å utgjøre en trussel mot europeiske interesser. Det gamle idealet om Europa som en sivil makt mellom de militære supermaktene er for øvrig passé av to vektige grunner: For det første finnes det nå bare én militær supermakt. For det andre har planleggingen av en felles europeisk militærmakt forlengst begynt, som et ledd i utviklingen av felles utenrikspolitikk.

EU vil neppe noen gang fremstå som et imperium. Sammenligninger som trekkes mellom EU og Romerriket, Det Tysk-Romerske Rike og endog Hitlers Tredje Rike, er misvisende, blant annet fordi vår tids europeiske makt er en frivillig sammenslutning hvor de slaviske folkene står i kø for å få bli med. Samtidig er det klart at prisen man må betale for fellesskap innen Europa, er grenser utad.

Avviklingen av forestillingen om "nasjonale kulturer", som både henger sammen med regionalisme og globalisering, har mange aspekter, som er blitt viet mindre oppmerksomhet i debatten om europeiske identiteter. Fremfor alt er det et stadig lite påaktet faktum at den interne kulturelle variasjon innen et land i visse henseender er større enn variasjonen mellom ulike land. I visse henseender er det utvilsomt

relevant å snakke om en felleseuropeisk bykultur, som skiller seg markant fra den rurale kultur. I tillegg har den økende kulturelle differensieringen blitt mer og mer opplagt overalt. Utskillingen av "subkulturer" av forskjellige slag, spesialisering og transnasjonale nettverk er stikkord her. En spansk kvinne kan, foruten å være spansk, også være for eksempel tolk, bibliofil og småbarnsmor; i så fall har hun noe felles, som hun ikke deler med andre spanjoler, med andre tolker, bibliofile og småbarnsmødre over hele verden, uansett hvilket *sted* de skulle befinne seg. I tillegg internasjonaleses kapitalen -- og dette skjer naturligvis ikke bare innen Europa -- noe som også bidrar til å svekke nasjonens stilling.

Enkelte forskere betrakter denne utviklingstendensen som dominerende, og regner med at fremtidens mennesker i mindre og mindre grad vil være stedsbundet. De nett av mening som skaper deres identitet kan jo finnes nær sagt overalt, og etter hvert som den kulturelle entropien skyter fart, vil det således bli stadig lettere å realisere sine drømmer eller tilfredsstillende sine behov, uansett hvor i verden man befinner seg. Den subkulturelle spesialisering vil, i tråd med denne tankegangen, vedvare å utvikle seg, men subkulturene blir stadig mindre lokaliserte.

Jo mer omfattende ikke-lokaliserte nettverk av informasjon, samhandling og sosial organisasjon blir, desto mindre blir nasjonens (*og regionens eller føderasjonens*) betydning for individets sosiale, politiske og kulturelle identitet. EU har som sådan lite med denne typen prosesser å gjøre. I et Norge utenfor EU har innbyggerne vært like integrert i transnasjonale nettverk som innbyggerne i andre vesteuropeiske land. Ettersom den kulturelle globaliseringen kan innebære at det får mindre betydning hvor i verden man befinner seg uansett hva man har fore, kan det synes som om EU har lite med utviklingen av ikke-nasjonale kulturelle identiteter å gjøre. Hva EU har å tilby på det symbolske, identitetsskapende plan er foreløpig lite mer enn retorikk. De

mørkeblå flaggene overstrødd med gullstjerner som vaier på hvert gatehjørne i Brussels EU-bydel er fremdeles i stor grad tomme tegn på jakt etter noe å betegne. Hva EUs innbyggere har felles, er i dag først og fremst lovverk og arbeids- og varemarked. Først når de får sitt første fotball-landslag og den første soldat har dødd for Europa, og først når EU blir garantist for sosiale og politiske rettigheter, vil det finnes et grunnlag for et dypt følelsesmessig forankret kulturelt fellesskap i Europa.

Sentrifugale og sentripetale prosesser

For Herder, Vico og andre pionérer i utviklingen av moderne nasjonal ideologi, var oppgaven den motsatte av dagens utfordring. Den gangen, på 1700-tallet og tidlig på 1800-tallet, fantes ikke den moderne nasjonalstaten, og det gjaldt derfor å argumentere overbevisende for at de ulike europeiske folkeslagene var forskjellige, og at de hadde rett til å bevare sitt særpreg. Den tidlige nasjonalismen hadde også et sterkt demokratisk element, idet den iallfall prinsipielt inkluderte bondestanden i sitt bilde av den enhetlige nasjon. Herders argumenter for selvbestemmelse kan i dag tas til inntekt for et syn om at kulturelle minoriteter har rett til å slippe å bli suget opp og utslettet av majoriteter. Han forutsatte ikke nasjonalstaten som en betingelse for kulturell egenart. Herders Tyskland var et språklig og kulturelt fellesskap, ikke en stat. I tråd med en slik tanke vil det med andre ord ikke være nødvendig å opprette en nasjonalstat for å overleve kulturelt. *Regionalismen* i dagens Europa, som utgjør et stadig viktigere fokus for politisk og kulturell identitetsfølelse fra Skottland til Andalusia, kan derfor sees som et krav om kulturell overlevelse som i de fleste tilfeller ikke innebærer et krav om egen stat.

Det er med andre ord liten tvil om at stedstilhørigheten stadig vil være viktig for de fleste av Europas innbyggere, selv om nasjonalstaten svekkes. Denne tilhørigheten kan være konkret (knyttet til et synlig sted, for eksempel Haugesund) eller abstrakt

(knyttet til et usynlig sted, for eksempel Europa -- eller til en idé, for eksempel menneskerettigheter), og de to utelukker ikke hverandre.

Da Danmark meldte seg inn i sammenslutningen som den gangen het EF, fryktet mange dansker en massiv invasjon av fattige arbeidssøkende sicilianere. En slik strøm materialiserte seg aldri. De fleste mennesker synes å være så sterkt bundet til sitt hjemsted, sin *Heimat*, at bare den ytterste nød vil få dem til å forlate det. Dette til tross for at de rent faktisk kan forflytte seg hvor de måtte ønske innen Vest-Europa. I Norge ser vi den samme tendensen i utkantene på Vestlandet og i Nord-Norge. Mange mennesker i den norske periferien foretrekker å bo der de er vokst opp til tross for at de ville få et materielt mer komfortabelt liv om de flyttet til sentrum. Da Lied-utvalgets rapport om det norske arbeidsmarkedet på midten av åttitallet konkluderte med at folk i fremtiden måtte forberede seg på å skifte bosted oftere enn tidligere, fordi jobbtilbudet ville flytte på seg, ble utvalget møtt med en kraftig bølge av protester fra norske utkanter. Den tilhørighet som lå deres hjerte nærmest, var imidlertid verken global, overnasjonal, nasjonal eller engang regional. Den var *lokal*. Sicilianeren som er skeptisk til å forlate fødestedet har kanskje mindre imot å flytte til Palermo enn å flytte til Århus, men aller helst vil han bli i *landsbyen*.

Regionalismen synes altså ikke å innebære en kvalitativ forandring i den personlige identitet, skjønt den har voksende politisk og administrativ betydning. Regionen er, i likhet med nasjonen og det overnasjonale, *abstrakt*. Men den er en abstraksjon man i visse situasjoner føler seg mer hjemme i enn nasjonen. I de kinesiske esker av sosiale identiteter, eller erfaringsfelleskap, som tjener til romlige forankringspunkter for individer, kan vi altså snakke om iallfall disse nivåene: Europa -- landet -- regionen -- landsbyen eller hjemstedet. På hvert nivå vil individet kunne oppleve såvel identitetskonflikter som lojalitetsfølelse. Ved første tegn til invasjon fra det ytre rom,

vil *Tellus* kunne utgjøre en lignende fokus for identitet. Det nye består her i at *Europa* gjør innhugg i sfærer som tidligere har vært forbeholdt *landet*, og at landets svekkede stilling igjen rydder banen for *regionen*. Erfaringer og minner som tidligere ble fortolket som nasjonale erfaringer, kan bli omtolket som enten europeiske eller regionale erfaringer. Plutselig er ikke utdannelsen min fransk lenger, men europeisk; plutselig er ikke barndomshjemmet mitt fransk lenger heller, men derimot oksitansk. Selve erfaringene og erindringen forandrer seg ikke, men de knyttes til nye symbolske fellesskap. De omtolkes.

Mange medlemmer av kulturelle minoriteter gleder seg over en slik utvikling, ettersom Vest-Europas utvikling i retning av en flerkulturell politisk enhet kan frigjøre dem fra sin minoritetsstatus. Minoriteter eksisterer jo bare gjennom majoriteter, og ettersom alle i EU tilhører minoriteter, blir begrepet meningsløst.

Nå finnes det likevel en del europeere som for alltid synes dømt til å være delvis utstøtte minoriteter. Femten millioner av EUs innbyggere er innvandrere, og de har til sammen syv millioner barn. De har ingen region. Ofte har de ikke engang et kvartal de kan regne som sitt. Betyr dette at deres kulturelle identitet er dømt til å være stedløs; at de aldri vil finne et romlig forankringspunkt for tilhørighet? Neppe. Selv etter mange hundre års landflyktighet så jødene Palestina som sitt mest egentlige hjemland. På lignende vis ser britiske muslimer mot India og Pakistan, franske *Mahgrébins* mot Marokko, Tunisia eller Algerie -- som *steder* eller *avgrensede områder* der de hører hjemme. En slik romlig orientering kan rent faktisk være mulig selv om det mytiske hjemland skulle være tømt for mennesker av ens eget slag, slik det mytiske Israel har vært nærmest *Judenfrei* i lange perioder. Spørsmålet som må stilles i forhold til disse gruppene, er hvor deres *politiskeidentitet* er forankret, når den kulturelle er orientert

mot et utland. Ønskeligheten av å skille mellom kulturell og politisk identitet er tydelig også i dette eksempelet.

Regional og etnisk selvbevissthet kan være et middel til å demme opp for noen av globaliseringens mindre ønskelige aspekter, først og fremst den generelle kulturelle entropi, altså utjevning av forskjeller. Over hele Europa finnes det kulturredaktører og byråkrater som bruker store deler av sin arbeidsdag på å beskytte det lokale *språkmot* entropi (her: samling i bånd), altså trusselen fra et mulig fremtidig *Eurospeak*, et kjønnsløst standardspråk som opererer innenfor de snevreste tenkelige kulturelle rammer, nemlig den flate, businesspregede eller byråkratiske *Eurokulturen*. Fremveksten av slikt språk, som gjerne kunne uttrykkes ved hjelp av "forskjellige lyder" i forskjellige områder, for å bruke Gellners uttrykk, synes å være en reell trussel mot Europas kulturelle mangfold. Ettersom transkulturelle prosesser tar sikte på å gjøre kommunikasjon mulig på tvers av etablerte grenser, risikerer denne kommunikasjonen å bli rudimentær og primitiv som et pidginspråk, dels kunstig som esperanto; dels overfladisk, hemmet, konnotasjonsløs og saksorientert. I sin bok om jakten på det perfekte felleseuropeiske språk, *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*, konkluderer Umberto Eco slik:

Et Europa av flerspråklige er ikke et Europa av personer som snakker flere språk flytende, men i beste fall et Europa av personer som kan snakke sitt eget språk når de møter hverandre og likevel forstå den annens språk, som de imidlertid ikke snakker særlig godt; og som forstår, om enn med noe strev, "genialiteten" eller det kulturelle universet som hver av dem gir uttrykk for når han eller hun snakker språket til sine egne forfedre og sin egen tradisjon.

På denne bakgrunnen er Eco skeptisk til tanken om ett felles språk fordi et kontaktspråk som forretningsengelsk er kontekstfritt og derfor fattige på konnotasjoner. Dantes kulturelt forankrede italiensk, sier han, var et mer perfekt språk enn den kosmopolitiske latinen den erstattet. I stedet anbefaler han oss å tilegne oss iallfall rudimentene av levende, "naturlige" språk slik at flest mulig kan bruke sitt morsmål. Imidlertid er Eco positiv til esperanto. Kanskje esperanto, som bygger på både slaviske, latinske og germanske språk, kan danne grunnlaget for en fremtidig europeisk offentlighet?

Nordamerikansk fjernsyn og moderne popmusikk er gode eksempler på et språk basert på generelle fellesnevner snarere enn felles erfaringer, og det er bare halvt i spøk at det stundom sies at det eneste europeere har felles, er interessen for nordamerikansk populærkultur. Inngangsbilletten er billig -- det krever en minimal kulturell kompetanse for å delta -- og uttrykket er så enkelt at det har et potensielt enormt nedslagsfelt. Dette står i klar motsetning til et kulturuttrykk som Mahlers sjette symfoni, som man må ha internalisert formspråket i europeisk klassisk musikk for å forstå. Masseproduserte transkulturelle uttrykk kan derfor kanskje med rette sies å true det unike, komplekse og dype ved den enkelte lokale tradisjon. Foreløpig er det ikke innen EU disse truslene produseres med størst effektivitet, men i USA. Da Frankrike våren 1994 vedtok en lov som forbød bruken av ikke-franske ord i offentlig kommunikasjon, var det verken nederlendere, tyskere, spanjoler eller italienere som ble oppfattet som hovedfienden, men nordamerikansk massekultur. Selv innen EU er det altså massekulturen fra USA som fremstår som det største problemet mot kulturelt mangfold og tradisjonsbevaring.

Europa har også en annen Annen enn USA. Dersom USA oppfattes som Europas udannede lausunge, kan man kanskje si at den muslimske verden fremstår som det

kristne Europas upålitelige halvbror. Det kan riktignok virke paranoid og komisk å anse den muslimske verden som en trussel mot Europa. Man skulle tro at Europa var en langt større trussel mot den muslimske verden. Europa er uendelig mye rikere, militært mektigere og har tettere forbindelser med både transnasjonal kapital og verdens fremste militærmakt, enn noe muslimsk land kunne drømme om å få. Men islam er symbolsk på offensiven mot slutten av det tyvende århundre, derom er ingen tvil. I europeiske storbyer vokser islam mange ganger raskere enn noen annen minoritetsreligion. Den muslimske verden fremstår også, iallfall i sine religiøst baserte uttrykksformer, som langt mer rakrygget og full av selvtillit enn Europa. Den muslimske fundamentalismens fremmarsj i store deler av Europas nære omland kan tolkes som en motreaksjon mot en annen fundamentalisme, nemlig den liberalt-markedsøkonomiske. I stedet for en gjensidig tilnærming mellom Europa og de muslimske landene, preget av åpenhet og respekt, risikerer vi å få en tiltagende polarisering, hvor de to partene gjensidig demoniserer hverandre for å styrke sine respektive indre fellesskap.

For dem som arbeider for å bygge europeisk identitet, kan fundamentalismen i de muslimske landene brukes i produksjon av grenser. Islam kan fungere som et fiendebilde som både kan gis historisk dybde og som kan brukes for å styrke fellesskapsfølelsen blant de europeiske folkene. I så fall må historien naturligvis skrives selektivt; man vil trolig måtte bruke mer plass på korstogene og på Rushdie-dommen enn på de muslimske kalifatenes rolle i senmiddelalderens tilbakeføring av gresk filosofi og diktning til Europa. I så fall ville den europeiske historien bli et ledd i en ny nasjonsbygging. Alternativet er å betrakte den europeiske identiteten som noe kvalitativt nytt, som verken bygger på felles historie eller felles nasjonalitet, men på felles, forpliktende politiske prosjekter.

EU som territorielt basert fellesskap

Hvor mye fellesskap må til for å ha et samfunn? Dette spørsmålet er det springende punktet i diskusjonen omkring flerkulturelle samfunn, enten de er nordamerikanske småbyer eller sammenslutninger på skala med EU eller Sovjetunionen. På den ene side går det an å si at selve begrepet flerkulturelt samfunn er en absurditet, ettersom et samfunn defineres gjennom felles verdier, altså en viss grad av kulturelt fellesskap. På den motsatte fløyen blir det også hevdet at begrepet flerkulturelt samfunn er absurd, men begrunnelsen er her at alle samfunn er flerkulturelle ettersom forestillingen om at innbyggerne i et land har felles kultur, er en ideologisk misforståelse. En praktisk brukbar avgrensning, som også gjør begrepet meningsfylt, ligger trolig midt mellom disse ytterpunktene.

Jon Elster skrev en gang at minimumsdefinisjonen på et samfunn var at det var et sted hvor innbyggerne stanset for rødt lys; hvor det altså var et minimum av enighet om felles regler og retningslinjer for handling. Denne definisjonen ligger nær et begrep om samfunn som kan ledsage en diagnose av samtidskulturen. Det er ikke lenger særlig sannsynlig at mennesker som lever på samme sted har felles verdier, livssyn eller grunnholdninger. Derimot må de forholde seg til felles institusjoner og et felles regelverk; de må ha et *felles grensesnitt for tematisering av felles problemer*. De må stanse for rødt lys, men må gjerne tro på forskjellige guder. De må både være like og forskjellige; de kan både ha felles kultur og forskjellig kultur i ulike henseender. Hvor mye fellesskap krever EU?

Den europeiske union har som mål å bidra til felles løsninger på felles problemer. Siden Det europeiske kull- og stålfellesskap trådte i kraft i 1952, har sammenslutningens rolle vokst, selv om nasjonalstatene som utgjør den fremdeles er mange ganger mektigere enn unionen. Innføringen av felles markeder for varer og

arbeidskraft, felles lovgivning på stadig flere felt, samt vedtaket om å utvikle fellesskapet til en stadig tettere politisk union i Maastricht i desember 1991, kan synes å peke i retning av at unionen gradvis er i ferd med å utvikle seg til en ny stat. Denne tolkningen er trolig forhastet, og innen overskuelig fremtid vil EU alltid være en sammenslutning av stater, og vil altså ikke selv bli en stat i klassisk forstand.

Det er altså nødvendig å betrakte EU som *noe annet* enn de eksisterende statene, ikke som en stat i seg selv. Kanskje kan det være nyttig å beskrive EU som et politisk nivå som eksisterer mellom den enkelte nasjonalstat og FN. Nasjonalstaten har svært mye makt over den enkelte, og tar seg av sine borgeres interesser. FN har svært lite makt over den enkelte, og er ansvarlig for verdenssamfunnets interesser. EU har mer makt enn FN men langt mindre makt enn nasjonalstaten, og tar seg av Europas interesser. På samme måte som FN er en sammenslutning av mange ulike folkeslag, som ikke tar sikte på å bli like språklig og kulturelt sett, er EU en flernasjonal sammenslutning som tar sikte på å bygge bro mellom europeiske folk som på mange måter er ulike, både økonomisk, identitetsmessig og språklig sett -- og som vil fortsette å være det.

Alle medlemslandenes offisielle språk er anerkjente i EUs organer, og de fleste av sammenslutningens offisielle dokumenter utgis på alle språk. Hovedspråkene i Europakommisjonen og Europaparlamentet er imidlertid i praksis fransk og engelsk.

Selv om den folkelige oppslutningen om fellesskapet er overveldende i EU, er innbyggerne splittet i synet på unionen. De fleste meningsmålinger som er utført siden undertegnelsen av Maastricht-traktaten, tyder på at unionstanken møter sterk motstand og kanskje bare har støtte hos rundt halvparten av EUs borgere. Denne motstanden mot tettere integrasjon, som blant annet har fått sitt uttrykk i svært jevne folkeavstemninger om unionstanken i Danmark og Frankrike, har bidratt til en omfattende debatt om sammenslutningens fremtid. Noen grupperinger mener at EU

hovedsakelig bør være et fellesmarked uten sterke politiske oppgaver. Andre ser for seg en fremtidig europeisk "super-stat" som har omtrent like mye makt over sine innbyggere som dagens nasjonalstater. De fleste deltagerne i debatten plasserer seg et sted mellom disse ytterpunktene, og ønsker i varierende grad at EU skal ta seg av felles politiske oppgaver i tillegg til å være et fellesmarked for varer, tjenester og arbeidskraft.

Men hvor langt skal EU gjøre krav på politisk lojalitet og felles kultur blant sine innbyggere? Kommisjonens ønske om å innføre en felles europeisk valuta har møtt overraskende sterk folkelig motstand i nesten alle medlemsland, og prosjektet er av den grunn blitt forsinket. Mange føler seg ille til mote ved de nye EU-passene, som har samme design i alle medlemsland selv om de også markerer nasjonal tilhørighet. Ideen om en felles europeisk militærmakt er også upopulær i vide kretser. På disse punktene har altså nasjonalstaten fremdeles større legitimitet enn unionen. I noen spørsmål, som innvandringspolitikk, motarbeider flere av medlemslandene aktivt Kommisjonens og Parlamentets krav om at alle land skal følge visse felles humanitære prinsipper. Den konservative regjeringen i Storbritannia er skeptisk til EUs sosiale charter, som den mener vil virke hemmende på den økonomiske konkurransevnen, og er ikke med i EUs sosialpolitikk, mens den greske regjering har i praksis vist liten entusiasme for forsøkene på å utvikle en felles miljøpolitikk.

Da EUs organer, nasjonale regjeringer og innbyggere i 1993--94 diskuterte hvorvidt de skulle gi grønt lys for opptak av nye medlemmer (søkerne var i denne omgang Østerrike, Sverige, Finland og Norge; Malta og Kypros har også søkt om medlemskap), var det mange som argumenterte mot en slik utvidelse fordi den ville svekke unionen. Heller enn å ta opp nye medlemmer, mente de, burde man sørge for å styrke integrasjonen blant de eksisterende medlemslandene. Andre, ikke minst

briter og dansker, så utvidelsen som et mulig middel til å gjøre fellesskapet mindre tett, og støttet den nettopp av denne grunn.

Det er altså ingen automatikk i EU-integrasjonen; den er ingen naturgitt prosess som med nødvendighet fører frem mot et tettere kulturelt og politisk fellesskap blant Europas folkeslag. Faktisk er det klare tendenser til både splittelse og samling innen EU. På enkelte områder, for eksempel i forbrukskulturen, er det klare tegn til at medlemslandenes befolkninger får stadig mer felles. De kjøper i stigende grad de samme varene, ser de samme fjernsynsprogrammene og kinofilmene, går i samme type klær og så videre.

Samtidig utvikler en voksende regionalisme seg i mange av EUs medlemsland. Faktisk konkluderte ukebladet *Newsweek* en større reportasje om EU våren 1994 med at fellesskapet slett ikke hadde skapt en felles europeisk identitet, men at hovedresultatet snarere hadde vært fremveksten av et mylder av regionalistiske bevegelser, som arbeider for å styrke fellesskap som er mindre enn den enkelte nasjonalstat.

Hvordan kan denne splittelsen være et resultat av en prosess som går i retning av sterkere samling? Det er minst tre mulige svar på dette spørsmålet.

For det første kan regionalismen -- altså dyrkelsen av den lokale egenart og forsøket på å styrke lokalt selvstyre -- tolkes som en motreaksjon mot forsøkene på standardisering og ensretting fra Brussel.

For det andre kan den også forstås som et direkte resultat av nasjonalstatens svekkede grep om sine innbyggere. Der nasjonalstaten fører en ofte autoritær ensrettingspolitikk overfor sine innbyggere, tillater og oppmuntrer EU eksistensen av regionale identiteter og lokale fellesskap. EU skaper altså et rom for språklige og andre minoriteter som mange nasjonalstater nekter dem. Ettersom absolutt alle, selv tyskere og franskmenn, tilhører en minoritet i EU-sammenheng, kan EU gjøre det lettere å være katalaner eller skotte enn nasjonalstaten gjorde det. Innen EU kan katalanerne være et folk på linje med andre folk; i Frankrike og Spania er de minoriteter.

For det tredje kan "etnifiseringen" tolkes som en direkte konsekvens av integrasjonen. Da danskene like etter å ha vedtatt Enhetsakten gikk i gang med en ambisiøs flerbinds dansk mentalitetshistorie, var bakgrunnen at det nå ble oppfattet som nødvendig å gi en klar definisjon av danskheten, slik at den ikke gikk tapt i integrasjonsprosessen.

Europas innbyggere blir altså både likere og mer forskjellige på samme tid, og de utvikler nye typer av fellesskap som gjør dem til både (for eksempel) walisere, briter og europeere på samme tid. Denne doble bevegelsen, som både gjør folk likere og mer forskjellige, er kanskje tydeligst av alt i språkpolitikken, hvor EU representerer en ganske annen tenkemåte enn den enkelte nasjonalstat. I stedet for å presse frem en altomfattende kulturell likhet, forsøker EU å skape et fellesskap av forskjellige folk -- en slags enhet i mangfoldet.

I Maastricht-traktatens artikkel om kultur står det at "[f]ællesskabet bidrager til, at medlemsstaternes kulturer kan udfolde sig, idet det respekterer den nationale og regionale mangfoldighed og samtidig fremhæver den fælles kulturarv". Spørsmålet,

som det ikke finnes ett "objektivt" svar på, dreier seg om hva den felles kulturarv består i, og hvilke uttrykk for nasjonal og regional kultur som skal tillates, eventuelt oppmuntres. På dette punktet er meningene naturlig nok delte -- innen EU som innen en hvilken som helst europeisk nasjonalstat.

Minoriteters rettigheter

Europas nasjonalstater har, med noen få unntak, ett offisielt språk, som dominerer på skolepensane, i nasjonale radiosendinger, i massemedier, i forlagsverdenen og i juridiske dokumenter. I EU er det utenkelig at en lignende språklig ensretting skulle kunne skje i overskuelig fremtid. I stedet bruker EU store ressurser på språkopplæring og oversettelser, og oppmuntrer sine borgere til å lære fremmedspråk.

Flere av EUs medlemsland har likevel vært uvillige til å anerkjenne ikke bare minoritetsspråkene, men selve eksistensen av språklige minoriteter på deres territorium. I Hellas, for eksempel, finnes offisielt bare én minoritet (den tyrkiske), selv om det rent faktisk finnes både albansk-, makedonsk- og bulgarsktalende på gresk grunn. Imidlertid har EF, og senere EU, ved en rekke anledninger truffet beslutninger som tar sikte på å forbedre de små språkenes rettigheter.

Både likhetsbehandling og forskjellsbehandling av minoriteter kan faktisk virke diskriminerende. I årene etter den franske revolusjon gikk den republikanske regjeringen inn for en likhetsbehandling som i ettertid er blitt oppfattet som sterkt diskriminerende, ved at den insisterte på at alle statsborgere skulle lære å lese og skrive fransk. Hensikten var imidlertid ikke å diskriminere minoriteter som talte andre språk enn fransk, men å gi dem like muligheter og tilgang til det som ble oppfattet som universelle verdier. For den bretonske bondesønnen ble det både mulig

å delta i politikk og å søke jobb i Paris når han behersket fransk språk og kultur, og slik sett fikk han like muligheter som andre franskmenn. Men sett at retten til å bevare en livsstil og en kulturell tradisjon var viktigere for bretonerne enn retten til like muligheter som alle andre franskmenn? På dette området var, og er, det delte meninger blant bretonerne, og vi ser klare paralleller ikke bare til innvandrernes situasjon i Norge, men også til debattene i EU om felles utdannelsessystem, valuta og arbeidsmarked. Noen vil betrakte likhet i disse henseendene som en fordel; andre vil mene at likheten går på likeverdet løs fordi det fratrar folk retten til å være forskjellige.

Forskjellsbehandling kan også fremme både diskriminering og likeverd. Norske samer har i mange år krevet forskjellsbehandling på enkelte områder, som språkpolitikk og spørsmålet om beiterettigheter på Finnmarksvidda, og de fleste samiske politikere regner det som en stor seier at de har oppnådd forskjellsbehandling på disse områdene. Likeledes krever organisasjoner i Bretagne, fransk Katalonia og andre regioner i Europa at de lokale språkene blir anerkjent som likeverdige med nasjonalspråket. Andre former for forskjellsbehandling får imidlertid åpenbart diskriminerende virkninger. Et åpenbart eksempel er språkpolitikken i Sør-Afrika under apartheid, da afrikanere ble oppmuntret til å bruke afrikanske språk på skolen, i presse og i lokal administrasjon. Resultatet var at en hel generasjon svarte sørafrikanere ble forhindret i å lære engelsk flytende, og de ble dermed hindret i å delta i den politiske debatt i sitt eget land og i å bygge internasjonale nettverk. I sørafrikansk politikk har kravet om lik behandling i flere tiår vært fremtredende, og regjeringens tolerante minoritetspolitikk, som har lagt vekt på de ulike gruppenes rett til å bevare sin egen kultur, har bidratt til å hjelpe det hvite mindretallet å beholde den politiske makten.

Hvilken minoritetspolitikk som er den mest rettferdige, kommer altså an på situasjonen. Som en generell regel kan vi likevel si at grupper som økonomisk og politisk er avmektige vil kreve likhetsbehandling, mens grupper som klarer seg bra vil kreve retten til å forbli forskjellige. De to strategiene trenger ikke å utelukke hverandre, og på noen områder vil de samme minoritetene kreve likhet, på andre områder forskjell.

Felles politisk offentlighet i Europa?

Nasjonalismen defineres gjerne som en ideologi om at de politiske grensene bør være sammenfallende med de kulturelle grensene. Svært ofte innebærer dette at borgerne i en nasjon må ha et felles språk. Ut fra et minoritetsperspektiv kan dette virke som et undertrykkende prinsipp. Slik har det imidlertid ikke alltid vært ment, selv om kontroll og makt over innbyggerne er et viktig motiv fra statens side. Det er nemlig en kjensgjerning at en bretoner, for eksempel, umulig kan søke jobb i Paris om han eller hun ikke behersker fransk språk. Slik har nasjonalismen virket demokratisk ved å gi alle statsborgere de samme mulighetene. Språklig ensretting skaper altså nye livsmuligheter, samtidig som den fratrar mennesker deler av deres identitet som er viktige for dem, og gjør lokalsamfunn avhengige av den sentrale statsmakten. Som tidligere nevnt, er felles språk også en betingelse for en kritisk offentlighet.

Situasjonen i dagens Europa er generelt den at hvert enkelt land har sin egen Europadebatt; at det med andre ord ikke finnes en europeisk Europadebatt. En løsning på dette problemet kan være at det etableres enighet om ett internasjonalt språk, for eksempel engelsk, esperanto eller fransk, og at flest mulig av borgerne tilegner seg det. I afrikanske land har dette vært situasjonen siden kolonitiden, og en felles europeisk politisk diskurs synes å være en betingelse for en felles europeisk politisk identitet. I dagens situasjon synes det nødvendig for de aller fleste europeere å lære seg fremmedspråk uansett. Erfaringene fra andre multietniske samfunn tyder ellers også på at et felles offentlig rom ikke nødvendigvis medfører identitetsmessig ensretting på andre områder.

Noen slutninger og videre problemstillinger

* De europeiske nasjonalstatene har i hovedsak bygget dels på et etnisk, dels på et territorielt prinsipp som grunnlag for statens legitimitet, kollektiv identitet og sivile rettigheter.

* Dersom det skilles mellom kulturell og politisk identitet, som i det territoriale nasjonsbegrepet, blir ikke etnisk opprinnelse lenger en betingelse for politiske og sosiale rettigheter.

* Statens legitimitet i parlamentariske demokratier hviler for en stor del på dens representativitet i forhold til de stemmeberettigede og dens evne til å tilfredsstille behov hos innbyggerne. I tillegg kan nasjonalstater trekke veksler på felles opprinnelsesmyter og kollektive forestillinger om felles kultur.

* Statens reelle makt blir i vår tid svekket på grunn av politiske og økonomiske globaliseringsprosesser.

* EU er en mulig løsning på noen av utfordringene som stilles, dels på bakgrunn av nasjonalstatens svekkede stilling, dels på bakgrunn av den etniske nasjonalismens ekskluderende karakter. EU kan oppnå legitimitet (=folkelig oppslutning) under forutsetning av at unionen (i) kan godtgjøre at den er befolkningens representant, (ii) at den kan tilby goder befolkningen er interessert i (f.eks. utdanningsmuligheter, subsidier, militær sikkerhet, tilhørighetsfølelse...).

* Den kritiske offentlighet, som anses som en sentral institusjon i demokratiske samfunn, avhenger av et felles kommunikasjonsspråk for å fungere på EU-plan. Dette mangler i dagens Europa, med det resultat at en felles politisk offentlighet mangler.

* Dels kompenseres dette ved at beslutningsmyndighet desentraliseres, ved at de nasjonale offentlighetene (og statene) fortsetter å spille en viktig politisk rolle, og ved at EUs organer består av representanter for de enkelte nasjonalstatene. Imidlertid vedvarer problemet med en felles europeisk offentlighet, som diskuterer felles europeiske anliggender, å eksistere.

* Et mulig resultat av denne situasjonen er en segregering av EUs befolkning, der en flerspråklig elite får langt større politisk innflytelse enn det enspråklige flertallet. Alternativet kan være en opprettholdelse av nasjonalstatens legitime maktmonopol og en svekkelse av overnasjonal beslutningsmyndighet. Et annet alternativ, som forutsetter en felleseuropeisk offentlighet basert på et felles *lingua franca* (kontaktspråk), er full folkelig deltakelse i felleseuropeiske beslutninger.

* Utviklingen av et felles arbeids- og varemarked samt harmoniseringen av lovgivning medfører på enkelte områder en utjevning av kulturelle forskjeller, men ikke til identitetsmessig ensretting. Foreløpig har integrasjonen tvertimot vært ledsaget av en oppblomstring av uttrykk for lokal egenart og etniske og nasjonale identiteter. Splittelsen mellom "modernister" og "tradisjonister" tegner til å bli en sentral politisk konflikt i europeiske land i årene fremover.